

СОС ДЕЧИЈА
СЕЛА
СРБИЈА

ANALIZA POLOŽAJA MLADIH KOJI NAPUŠTAJU SISTEM ALTERNATIVNOG STARANJA

Analizu priredila:
doc.dr Anita Burgund Isakov

Beograd, novembar 2019. godine

Sadržaj

SAŽETAK.....	3
Lista skraćenica	4
1. UVOD.....	5
2. METODOLOGIJA	6
3. PRIPREMA ZA NAPUŠTANJE ALTERNATIVNOG STARANJA I OSAMOSTALJIVANJE– PREGLED NORMATIVNOG I STRATEŠKOG OKVIRA	8
3.1. Subvencije za zapošljavanje nezaposlenih.....	8
3.2. Program reformi politika zapošljavanja i socijalne politike (ESRP)	9
3.3. Novčana socijalna pomoć	9
4. VIDOVI PODRŠKE MLADIMA KOJI NAPUŠTAJU PORODIČNI I REZIDENCIJALNI SMEŠTAJ U SRBIJI	11
4.1. Stanovanje uz podršku za mlade koji se osamostaljuju iz sistema socijalne zaštite	11
4.2. Savetovališta za mlade.....	15
4.3. Samoudruživanje mladih	15
4.4. Mreža podrške mladima u procesu osamostaljivanja.....	16
4.5. Usluge podrške porodici,	17
5. PROBLEMI I IZAZOVI SA KOJIMA SE SUOČAVAJU MLADI KOJI SE PRIPREMAJU/NAPUŠTAJU STARANJE– PREGLED ISTRAŽIVANJA	20
6. NALAZI DOMAĆIH ISTRŽIVANJA O MLADIMA KOJI SE OSAMOSTALJUJU SA ALTERNATIVNOG STRANJA.....	24
7. MLADI U SISTEMU ALTERNATIVNOG STRANJA	26
7.1. Položaj dece i mladih u sistemu alternativnog staranja	28
7.2. Podaci o mladima koji se spremaju za osamostaljivanje u Srbiji	30
7.3. Analiza planova emancipacije, trajanja i kvaliteta pripreme za napuštanje staranja	35
7.4. Analiza paticipacije mladih u izradi i implementaciji planova emancipacije	38
8. GDE ODLAZE MLADI KOJI NAPUSTE ALTERNATIVNO STARANJE?	40
9. ANALIZA KVALITETA PODRŠKE MLADIMA U OSAMOSTALJIVANJU NAKON IZLASKA SA ALTERNATIVNOG STARANJA	42
10.ULOGA PROFESIONALACA IZ SISTEMA ALTERNATIVNE BRIGE U PROCESU PRIPREME I OSAMOSTALJIVANJA MLADIH.....	44
11. ANALIZA PRIMERA DOBRE PRAKSE UPOREDNIH SISTEMA U PRIPREMI MLADIH ZA NAPUŠTANJE ALTERNATIVNOG STARANJA	46
12. ZAKLJUČCI I PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE POLOŽAJA MLADIH KOJI SU U PROCESU PRIPREME ZA NAPUŠTANJE ALTERNATIVNOG STARANJA I OSAMOSTALJIVANJA (NORMATIVNI I STRATEŠKI OKVIR).....	50
13. LITERATURA	55

SAŽETAK

Mladi koji napuštaju sistem alternativnog staranja u Srbiji suočavaju se sa brojnim izazovima u obezbeđivanju stanovanja, stabilnih prihoda i zapošljavanja i održavanja mreža kontakata i odnosa sa osobama od poverenja. Prikazom zakonodavno-normativnog okvira za mlade koji napuštaju sistem alternativnog staranja izdvojene su mere, usluge i aktivnosti namenjene ovoj populaciji, koje su u funkciji sticanja emancipacije.

Rezultati analize upućuju na nedostatke u pogledu identifikacije mladih koji napuštaju sistem alternativnog staranja, njihovog broja, karakteristika, teritorijalne raspoređenosti, usluga koje koriste kao i načina praćenja nakon osamostaljivanja. Dostupni podaci o uslugama stanovanja uz podršku i savetovaništva za mlade upućuju da ove usluge nisu ravnomerno dostupne svim mladim osobama u tranziciji ka emancipaciji na teritoriji Srbije. Pravo na tzv. stalnu novčanu pomoć ostvaruju samo mladi koji su napustili alternativno staranje na teritoriji Beograda. Pored toga što se ova vrsta novčane pomoći smatra izuzetno korisnom za mlade, izazov predstavlja njeno ograničenje samo na stanovnike Beograda i samo za one mlade koji nisu zaposleni, pa je destimulišuća u procesu radne aktivacije mladih.

U pogledu stručnog rada sa mladima koji napuštaju alternativno staranje pokazao se prostor za unapređenje procesa: planiranja, naročito kada su u pitanju planovi za *napuštanje zaštite i emancipaciju*, participacije u vidu postepenog i adekvatnog uključivanja gledišta i mišljenja mladih u svim pitanjima koja ih se tiču, i rada na životnoj priči mladih.

Preporuke su formulisane u odnosu na unapređenje zakonodavnog okvira u vidu: prepoznavanja ove grupe mladih kao osetljive grupe, doslednog prikupljanja podataka o mladima koji izlaze iz sistema alternativnog staranja, kao i praćenja ishoda za ove mlade kroz određeni vremenski period. U odnosu na intervencije stručnih radnika neophodna je jasna podela uloga i odgovornosti između aktera u sistemu: hranitelja, savetnika za hraniteljstvo, vaspitača, socijalnih radnika i voditelja slučaja, uz odgovarajuće kanale za komunikaciju i saradnju. Veliki broj pomagača u životu mladih koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja treba da bude u funkciji podrške i omoćavanja mladih, što se može postići dobrom koordinacijom i saradnjom.

Nepohodne su usluge za podršku porodici, što obuhvata one za podršku ostanku detetu sa roditeljima, one koje podržavaju i neguju odnose roditelja i dece na alternativnom staranju, tako i one koje podržavaju reunifikaciju porodice nakon napuštanja alternativnog staranja. Rad na životnoj priči treba da bude organizovan tako da započinje sa trenutkom ulaska mladih na staranje i da se kontinuirano sprovodi kako bi mladi imali integrisanu sliku o sebi i formiran identitet.

Praćenje i evaluacija usluga namenjenih mladima u procesu osamostaljivanja je neophodna kako bi se utvrdili propusti i unapredile postojeće usluge. Potrebno je razviti mehanizme i programe

obuke i podrške za tretiranje participacije i emancipacije kao procesa koji počinju sa ulaskom deteta na alternativno staranje do njihovog osamostaljivanja. Neophodno je razviti nezavisan i operativan mehanizam za žalbe i nezavisne resurse za podršku, koji će adolescentima na alternativnom stranju omogućiti da efikasno ostvare svoja prava.

Lista skraćenica

Analiza - Analiza položaja mladih koji napuštaju sistem alternativnog staranja

AS - alternativno staranje

CSP - Centar za socijalnu politiku

Fondacija - Fondacija SOS Dečija sela Srbija

UNDP - United Nations Development Program/Program Ujedinjenih nacija za razvoj

NSZ - Nacionalna služba za zapošljavanje

RZSZ - Republički zavod za socijalnu zastitu

CZODO - Centar za zaštitu odojčadi, dece i omladine

CPSU - Centar za porodični smeštaj i usvojenje

CSR - Centar za socijalni rad

NVO - Nevladine organizacije

NALED - Nacionalna alijansa za lokalni ekonomski razvoj

FG - Fokus grupe

Pravilnik - Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima Centara za socijalni rad

VS - voditelj slučaja

Sistem - sistem socijalne zaštite

1. UVOD

Analizu položaja mladih koji napuštaju sistem alternativnog staranja sprovedena je u sklopu implementacije strategije javnog zagovaranja Fondacije SOS Dečija sela Srbija u cilju podizanje svesti o važnosti adekvatne pripreme mladih iz sistema alternativnog staranja za samostalan život, kao i radi razvoja i unapređenja usluga socijalne zaštite za ovu ciljnu grupu mladih. Ova analiza bi trebalo da posluži kao osnov za zagovaranje unapređenja politika i praksi usmerenih na mlade koji napuštaju alternativno staranje, koje bi bilo zasnovano na objektivnim podacima i nalazima proisteklim iz ove analize.

Do sada dostupne studije o mladima koji se osamostaljuju iz sistema alternativnog staranja su sporadične, uglavnom sa fokusom na pojedine aspekte osamostaljivanja i poziciju potreba i izazova mladih koji se spremaju za emancipaciju, a pozicija odraslih (pomagača) koji se staraju o mladima, na neposredan ili posredan način, u velikoj meri izostaje. Ova analiza ima za cilj da istakne gledišta stručnih radnika, donosioca odluka i predstavnika nevladinog sektora o izazovima i sistemskim poteškoćama sa kojima se susreću mladi koji su u procesu napuštanja alternativnog staranja.

Mali broj istraživanja koja su sprovedena, ukazuje da nema organizovanog praćenja mladih koji napuštaju Sistem. Budući da nemaju dovoljno razvijenu mrežu podrške kada napuste staranje, mladima iz ove ciljne grupe je značajno teže da se osamostale, a specijalizovane usluge koje su individualizovane (*tailored made*) iz domena socijalne zaštite ne postoje u dovoljnoj meri, ne sprovode se u kontinuitetu a njihova teritorijalna raspoređenost je neujednačena, pa su time nedostupne ovoj populaciji mladih.

Analizu sprovodi docent dr Anita Burgund Isakov.

2. METODOLOGIJA

Osnovni cilj studije je da pruži organizaciji SOS Dečija sela Srbija bolje poznavanje i razumevanje položaja mladih koji napuštaju alternativno staranje u pogledu različitih aspekata njihovih života koji se odnose na sticanje samostalnosti. Cilj je takođe da se prikupe i organizuju podaci, dokazi i gledišta uključenih aktera u vezi sa temom i da se postavi temelj za razvoj pristupa zagovaranja utemeljenog na dokazima, kako bi se radilo na promeni politika i praksi na koje se mogu osloniti mladi koji napuštaju alternativno staranje, kako bi ojačali svoj položaj u procesu osamostaljivanja.

Specifični ciljevi studije su:

- Pružiti analizu aktuelnih nacionalnih politika, normativnog i institucionalnog okvira na temu pripreme i osamostaljivanja mladih osoba koje napuštaju sistem alternativnog staranja;
- Obezbediti relevantne i pouzdane statističke podatke koji se tiču broja mladih koji napuštaju sistem, njihove polne i uzrasne strukture, geografske raspoređenosti, oblika alternativnog staranja i drugih bitnih podataka koji se tiču mladih iz ove ciljne grupe;
- Pružiti analizu trenutno dostupnih usluga i programa usmerenih na podršku mladima iz ove ciljne grupe, kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou;
- Davanje preporuka za poboljšanje pripreme/osamostaljivanja mladih ljudi koji napuštaju sistem u različitim sektorima kao što su obrazovanje, socijalna zaštita i alternativno staranje.

Pregled literature uključuje pregled postojećih zakona i podzakonskih akata, politika, strategija, statistika i izveštaja koji se odnose na situaciju dece bez roditeljskog staranja, kao i mladih koji napuštaju sistem alternativnog staranja. Pored Zakona o socijalnoj zaštiti Porodičnog zakona i Zakona o radu, u Analizi će se koristiti i sledeći pravilnici: Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima centara za socijalni rad br. 59/2008, br. 37/2010, br. 39/2011; Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite; Odluka o socijalnoj zaštiti Grad Beograd, "Službeni list grada Beograda" br. 55/2011, br. 42/2012, br. 82/2015, br./2016, br. 37/2016, br. 56/2016 i br. 114/2016 i Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za 2019. godinu.

Pregled literature vršiće se analizom sadržaja politika, normativnog i institucionalnog okvira na temu pripreme i osamostaljivanja mladih osoba koje napuštaju sistem alternativnog staranja kako bi se obezbedile preporuke za dalje unapređenje politika i zakonskih i podzakonskih okvira kao i identifikovanje propusta u postojećim okvirima.

Prikupljanje i analiza sekundarnih podataka o mladima koji napuštaju alternativno staranje, a koji se tiču: broja mladih, pola, uzrasta, tipa škole, programa za osamostaljivanje, individualnog plana za osamostaljivanje, smeštaja (tipa, dužine, broja). Podaci o mladima su prikupljeni na osnovu godišnjih izveštaja zavoda za socijalnu zaštitu, o deci na rezidencijalnom smeštaju i na hraniteljstvu i o deci u sistemu socijalne zaštite. Dodatno su se podaci izvlačili iz baze Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu. Ovi podaci mogu ukazati na profil mladih, koji se osamostaljuju u sistemu alternativnog staranja u Srbiji, i identifikovati nedostajuće podatke za ove mlade.

Metodom fokus grupa prikupljena su gledišta relevantnih aktera iz vladinog i nevladinog sektora u pogledu vrste, relevantnosti, kvaliteta i ishoda usluga, koje dobijaju mladi koji se spremaju za osamostaljivanje iz sistema alternativnog staranja.

Fokus grupa sa donosiocima odluka iz centara za porodični smeštaj i usvojenje, domova za decu bez roditelja, centara za socijalni rad.

Fokus grupa sa pomagačima koji pružaju direktne usluge mladima, koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja, vaspitačima i savetnicima za hraniteljstvo.

Fokus grupe sa relevantnim akterima iz nevladinog sektora, jedna fokus grupa je obavljena sa predstavnicima organizacije SOS Dečija sela Srbija, a jedna fokus grupa obavljena je sa predstavnicima nevladinih organizacija koje sprovode programe podrške mladima koji se osamostaljuju kao što su: NVO Zvezda, NVO FICE Srbija i NVO Grig.

Dubinskim intervjuima sa donosiocima odluka: programskim direktorom Fondacije SOS Dečija sela, nacionalnim direktorom Fondacije SOS Dečija sela, savetnicom za procenu stručnog rada iz Zavoda za socijalnu zaštitu, i istraživačicom i doktorantom iz oblasti napuštanja alternativnog staranja. Analizom je predviđen i intervju sa predstavnicima Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, ali zbog aktuelnih izmena u rukovodećem kadru, nijedna osoba nije bila dostupna za razgovor. Obavljeno je ukupno 4 intervjuja, a u nastavku slede saznanja o toku, dometima i ishodima razgovora kao i o preporukama za unapređenje postojećih programa i projekata.

3. PRIPREMA ZA NAPUŠTANJE ALTERNATIVNOG STARANJA I OSAMOSTALJIVANJE- PREGLED NORMATIVNOG I STRATEŠKOG OKVIRA

Normativnim i strateškim okvirom propisani su uslovi za korišćenje usluga iz sistema socijalne zaštite. Neke od usluga su namenjene osetljivim grupama, u koje mogu da spadaju mladi koji se osamostaljuju iz sistema alternativnog staranja ukoliko ispunjavaju propisane uslove, a jedan broj usluga se odnosi posebno na mlade koji se spremaju da napuste alternativno staranje.

Zakonom o socijalnoj zaštiti definisane su sledeće usluge:

- usluge procene i planiranja: procena stanja, potreba, snaga i rizika korisnika i drugih značajnih osoba u okruženju korisnika; izrada individualnog ili porodičnog plana pružanja usluga i mera pravne zaštite;
- dnevne usluge u zajednici: dnevni boravak; pomoć u kući; svratište; lični pratilac deteta i druge usluge koje podržavaju boravak korisnika u porodici i neposrednom okruženju;
- usluge podrške za samostalan život: stanovanje uz podršku; personalna asistencija; obuka za samostalni život i druge vrste podrške neophodne za aktivno učešće korisnika u zajednici;
- savetodavno terapijske i socijalno edukativne usluge: intenzivne usluge podrške porodici u situaciji krize; savetovanje i obuka roditelja, hranitelja i usvojioca; održavanje porodičnih odnosa i ponovno ujedinjenje porodice; savetovanje i podrška u slučajevima nasilja; porodična terapija; medijacija; SOS telefoni; aktivacija i druge savetodavne i edukativne usluge i aktivnosti;
- usluge smeštaja: smeštaj u srodničku, hraniteljsku ili drugu porodicu za odrasle i starije; domski smeštaj; smeštaj u prihvatilište, predah smeštaj i druge vrste smeštaja.

Ovako širok delokrug usluga daje prostor za unapređenje i razmatranje usluga namenjenih posebno osetljivim kategorijama, poput mladih koji napuštaju alternativno staranje.

3.1. Subvencije za zapošljavanje nezaposlenih lica iz kategorije teže zapošljivih. Poslodavci koji pripadaju privatnom sektoru, prvenstveno mala i srednja preduzeća, mogu za zapošljavanje nezaposlenih lica iz kategorije teže zapošljivih ostvariti subvenciju za zapošljavanje na novootvorenim radnim mestima (Vlaović-Vasiljević i sar. 2017). Subvencije koje se isplaćuju poslodavcu se dodatno uvećavaju za grupu mladih ispod 30 godina (20%), a posebno ukoliko su u pitanju mladi bez roditeljskog staranja. Na ovaj način se mladima bez roditeljskog staranja daje prioritet prilikom zapošljavanja u privatnom sektoru. Dodatne obuke i usavršavanja obezbeđuje NSZ, koje je dostupna i mladima na alternativnom staranju kao i drugim licima iz opšte populacije. Fondacija SOS Dečija sela su, uz zajedničke zagovaračke inicijative sa NALED, postigli da se razdvoji heterogena kategorija dece bez roditeljskog staranja, na mlade u domskom smeštaju, hraniteljskim porodicama, i starateljskim porodicama koje spadaju u kategorije teže zapošljivih kategorija, i koje imaju prioritet u zapošljavanju.

3.2. Program reformi politika zapošljavanja i socijalne politike (ESRP) među najvažnije zadatke postavlja povećanje podrške prirodnoj porodici radi *sprečavanja odvajanja dece, nastavak procesa deinstitucionalizacije i razvoj usluga u zajednici*. Kao najveće izazove u ovoj sferi ESRP identifikuje *jačanje mehanizama i programa za podršku prirodnoj porodici* (širenje usluga u zajednici, posebno onih koje podržavaju uključivanje u redovni obrazovni sistem), kao i *dalji razvoj porodičnog smeštaja za decu sa invaliditetom*.

3.3 Novčana socijalna pomoć predstavlja oblik materijalne podrške: „obezbeđuje egzistencijalni minimum i pruža podršku socijalnoj uključenosti korisnika” (Zakon o socijalnoj zaštiti, čl. 5., 2011). Pravo na ovu uslugu ostvaruju mladi kada im prestane pravo na alternativno staranje (tj. mladi koji su stekli kvalifikacije i nisu na školovanju), a koji su se prijavili Nacionalnoj službi za zapošljavanje, ukoliko ispunjavaju zakonske uslove za dobijanje novčane socijalne pomoći. Mladi ovo pravo mogu da koriste najduže godinu dana ili do trenutka zasnivanja stalnog radnog odnosa.

Pravo na materijalnu podršku se može ostvariti putem: novčane socijalne pomoći, dodatka za pomoć i negu drugog lica, uvećanog dodatka za pomoć i negu drugog lica, pomoći za osposobljavanje za rad, jednokratne novčane pomoći, pomoći u naturi i drugih vrsta materijalne podrške. Prava na materijalnu podršku su u nadležnosti centralnog nivoa, osim jednokratne novčane pomoći koja je u nadležnosti lokalne samouprave (ZSZ, čl. 79.). Navedena prava bi mogli da koriste i mladi koji napuštaju sistem alternativnog staranja, pod uslovom da su radno sposobni, nezaposleni, na evidenciji NSZ, i da njihova ukupna primanja ne premašuju cenzus propisan zakonom.

Dodatak za pomoć i negu drugog lica je namenjen prvenstveno osobama sa invaliditetom, pa ih po tom kriterijumu mogu koristiti i mladi koji se osamostaljuju iz sistema AS.

Pomoć za osposobljavanje za rad je nejasno definisana i može se zaključiti da se preklapa sa merama NSZ.

Jednokratne novčane pomoći kao i pomoć u naturi i druge vrste materijalne pomoći mogu da ostvaruju mladi samo ukoliko ispunjavaju uslove propisane za opštu populaciju, i ne ostvaruju prioritet u pogledu svog statusa. S obzirom da ova prava obezbeđuje lokalna samouprava, ne mogu se utvrditi ni kriterijumi ni visina iznosa materijalne pomoći na nivou države.

Iako postoji pretpostavka da bi navedena prava mogla da koriste mladima koji se osamostaljuju iz sistema alternativnog staranja, nema evidencije o tome da li, i koji broj mladih, iz ove grupe koristi prava iz ovih domena. Izostanak ovih informacija nam onemogućava da donosimo zaključke o tome koliko je grupa mladih koji napuštaju AS obuhvaćena datim uslugama, ali i koji broj njih ima informacije o mogućnostima korišćenja datih usluga.

Jedina vrsta materijalne podrške, koja je namenjena specifično za mlade iz sistema alternativnog staranja, dodeljuje se mladima koji se osamostaljuju sa teritorije Beograda, a nisu zasnovali radni odnos. Ova usluga se smatra destimulišućom za proces osamostaljivanja i učesnici ovog istraživanja smatraju da je potrebno da se ona izmeni. Usluga se ne smatra korisnom u smislu

tranzicije ka samostalnosti, već se vidi kao prepreka u proaktivnim merama traženja posla i zapošljavanja. U analizi položaja mladih u riziku i preporuka za unapređenje njihove socijalne i ekonomske inkluzije, Centar za socijalnu politiku je dao preporuku kojom bi se stalna novčana pomoć postepeno umanjivala u slučajevima zaposlenja mladih i na taj način doprinela tranziciji mladih, obezbeđujući im sigurnost, ali i motivišući ih da postanu nezavisni. Ovakav predlog je u skladu sa preporukama o kreiranju usluga za period tranzicije, od potpune zaštite koju nudi sistem alternativnog staranja ka potpunoj nezavisnosti mladih.

„Umesto da proces pripreme traje godinu, dve, i da se to vreme kada mladi dobijaju novac koristi za rad na sebi i na usavršavanje, povezivanje sa poslodavcima, kako bi spremni ušli na tržište rada, oni zapravo ne rade ništa dok god primaju novac, i onda kada ostanu bez stana i bez primanja suočavaju se sa velikim stresom.” - Programski direktor Fondacije SOS Dečija sela.

4. VIDOVI PODRŠKE MLADIMA KOJI NAPUŠTAJU PORODIČNI I REZIDENCIJALNI SMEŠTAJ U SRBIJI

Usvajanjem Strategije razvoja socijalne zaštite (2005) i Zakona o socijalnoj zaštiti (2011) otvorena je mogućnost pluralizma u pružanju usluga, decentralizacije sistema u različitim domenima i povećavanje, i uloga i odgovornosti, lokalnih zajednica i samouprava u obezbeđivanju usluga socijalne zaštite. Postignuti su značajni napreci u domenu definisanja standarda za pružanje usluga, ravnopravnog tretmana različitih pružalaca usluga i pomeranje težišta ka vaninstitucionalnoj zaštiti, odnosno ka razvoju lokalnih usluga. Nacrt strategije razvoja socijalne zaštite (2019-2025) predviđa da se zakonom uvede nova vrsta materijalne podrške, tj. novčana pomoć detetu i mladoj osobi, bivšem korisniku usluge smeštaja, koja bi se finansirala sa nacionalnog nivoa i bila dostupna mladima koji napuštaju AS u celoj zemlji, bez obzira na mesto prebivališta u Republici. Uvođenjem novog prava bi se svi mladi iz ove grupe izjednačili u pravima na materijalnu podršku. Pomoć bi iznosila 50% od prosečne zarade u Republici, i isplaćivala bi se mesečno u trajanju od dve godine (okvirno 100 korisnika godišnje). Kako bi se promovisala aktivacija, u slučaju zasnivanja radnog odnosa korisnika, iznos novčane pomoći bi se umanjio za 40%, a u slučaju prestanka radnog odnosa, u periodu od dve godine od dana priznavanja prava, iznos novčane pomoći, za mesec u kome je došlo do prestanka radnog odnosa i nadalje, bi se isplaćivao u celosti.¹

Kada se razmatraju dostupni vidovi podrške za mlade koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja, možemo ih grupisati u podršku koju obezbeđuje država, podršku koju obezbeđuje lokalna samouprava i podršku koja dolazi od nevladinog sektora.

Usluga koja je predviđena Zakonom o socijalnoj zaštiti, i postoji na državnom nivou, je

4.1. Stanovanje uz podršku za mlade koji se osamostaljuju iz sistema socijalne zaštite (RZSZ, 2013.). Ova usluga uključuje obezbeđivanje odgovarajućeg smeštaja, stručnu podršku u razvijanju veština za samostalan život i ravnopravno uključivanje u zajednicu. Ovu uslugu obezbeđuju i drugi pružaoci usluga (Dečije selo dr Milorad Pavić pod nazivom: kuća na pola puta, SOS Dečije selo Kraljevo: Program polu samostalnog života) pod različitim nazivima i jedinstvenim programima, sa istim ciljem emancipacije i sticanja nezavisnosti).

Integralni izveštaj Republičkog zavoda ukazuje na nedostatak informacija o uslugama za osamostaljivanje mladih na alternativnom staranju. Prema evidenciji Republičkog Zavoda, osamostaljivanje kao razlog prestanka smeštaja je prisutan kod 17.9% mladih sa porodičnog smeštaja, i uslugu stanovanja uz podršku je koristilo 0.5% mladih, dok je za 23% mladih na

¹ Strategija socijalne zaštite u Republici Srbiji za period od 2019. do 2025. godine; INICIJALNA VERZIJA, EU, IPA 2013.

domskom smeštaju osamostaljivanje razlog prekida smeštaja, ali nema podataka o broju mladih koji su koristili uslugu stanovanja uz podršku, što može da znači da jedan broj mladih ovu uslugu nije ni koristilo (RZSZ, 2018.). Ovi podaci, i nedostatak istih, upućuju da su usluge, namenjene mladima koji su u procesu napuštanja alternativnog staranja, nedovoljno dostupne i da se ne koriste u dovoljnoj meri.

Usluga stanovanja uz podršku dostupna je mladima koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja u dva slučaja:

- 1) mladim osobama između 15. i 26. godine, koje po prestanku alternativnog staranja, nemaju opciju ili ne žele da se vrate u roditeljsku ili srodničku porodicu, a nisu u mogućnosti da započnu samostalan život;
- 2) mladim osobama na uzrastu između 15. i 26. godine, koje nemaju mogućnosti da i dalje žive u roditeljskim ili srodničkim porodicama, radi osposobljavanja za samostalan život (RZSZ, 2013.).

Uslugu obezbeđuje centar za socijalni rad i drugi pružaoci usluga (Dečije selo, SOS DS Kraljevo i dr.), upućivanjem na korišćenje ove usluge ukoliko proceni da za tim postoji potreba. Ukoliko voditelj slučaja proceni da nema potrebe za uslugom, odbijanje se vrši rešenjem. Prema članu 77. Zakona o socijalnoj zaštiti, korisnik, odnosno zakonski zastupnik može da odabere uslugu socijalne zaštite, odnosno pružaoca usluge i da sa njim zaključi ugovor o korišćenju usluge (ZSZ, čl. 77.).

Prema važećim propisima, pre upućivanja na korišćenje usluge, voditelj slučaja je dužan da pripremi korisnika za pružanje ove usluge. Priprema obuhvata procenu interesa i kapaciteta mlade osobe za samostalan život kao i procenu u kojoj meri je ova usluga u skladu sa individualnim potrebama mlade osobe. Procena obuhvata i snage i potencijalne mlade osobe, kao i oblasti u kojima je mladima potrebna podrška i osnaživanje kako bi postigli nezavisnost. Usluga stanovanja uz podršku ima za cilj da mladima obezbedi sigurnu, stabilnu i dostupnu tranziciju ka samostalnosti.

Nakon perioda adaptacije, koji traje otprilike mesec dana, sa korisnikom se sačinjava individualni plan usluga kojim se definiše program kontinuirane podrške. Period prilagođavanja služi i korisniku da se navikne i prilagodi novim okolnostima, ali i voditelju slučaja da sagleda okolnosti kako bi što korisnije planirao sa korisnikom.

Procena ličnosti prema Pravilniku o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite (2013, čl 88 – 106) obuhvata potencijale za:

1. samostalnost – sa aspekta vrlo konkretnih postupaka: održavanje lične higijene i higijene prostora, održavanje odeće i obuće, korišćenje kuhinjskog pribora, priprema obroka i serviranje hrane, pranje posuđa, korišćenje i održavanje električnih aparata, raspolaganje novcem, radne sposobnosti, sposobnost organizovanja sopstvenog vremena, orijentacija u prostoru i vremenu i drugo;

- a) kapacitet za prilagođavanje/adaptibilnost – u odnosu na kapacitet korisnika za prilagođavanje različitim socijalnim situacijama i grupama ljudi u svakodnevnom životu,

a kada je u pitanju osamostaljivanje, procenom treba prikupiti podatke o kapacitetima, potencijalima i potrebama mlade osobe za nezavisan život.

- b) uticaj grupe – ovde se ispituje stav prema grupi, uticaj grupe na korisnika i kapacitet za snalažljivost u promenjenim okolnostima ili novonastalim situacijama. U ovoj oblasti posebna pažnja je posvećena nivou sugestibilnosti korisnika i sposobnosti za samostalno donošenje odluka.

Podaci iz procene bi trebalo da se odnose na konkretne oblasti funkcionisanja, kao što su znanja, veštine i sposobnosti korisnika, ali i ograničenja u pogledu njegove samostalnosti. Kompletna slika o korisniku se formira na osnovu procene u domenima: procene fizičkih sposobnosti; procene fizičkog zdravlja; procene psihološkog zdravlja; procene komunikacijskih sposobnosti; procene sposobnosti učenja; procene sposobnosti brige o samom sebi; procene kapaciteta za prepoznavanje i prevazilaženje rizika; procene veština raspolaganja novcem; procene podrške porodice; procene podrške zajednice; procene socijalnih odnosa u grupi (porodici, među vršnjacima, u kolektivu); procene potreba. S obzirom na svrhu usluge, klasifikacija podataka treba da omogući i sagledavanje ograničenja i simptomatičnih ponašanja; oznaka rasta i razvoja i poteškoće u grupnom kontekstu.²

Kada je u pitanju planiranje pružanja usluge stanovanja uz podršku, Pravilnikom je takođe definisan proces planiranja u sledećim koracima: definisanje problema/situacije koju treba rešiti i u kojoj treba postići napredak; povezivanje preduzetih akcija i njihovih posledica sa problemom, definisanje koraka koje treba preduzeti kako bi se rešenje/napredak ostvario, određenje ko, kada i kako će realizovati planirane aktivnosti. Plan je pisani dokument koji treba jasno da ukazuje na koji način će se ostvariti željeni cilj. Proces planiranja počinje procenom i definisanjem problema (prikupljanje informacija, klasifikacija, izvođenje zaključaka), a nastavlja se definisanjem ciljeva, definisanjem aktivnosti za ostvarivanje ciljeva i određivanjem odgovorne osobe, vremena i mesta za realizaciju plana. U neposrednom radu sa korisnikom donosi se individualni plan usluge, koji po potrebi sadrži plan za prestanak korišćenja usluge. Individualni plan usluge oslanja se na: identifikovane snage i potrebe korisnika, plan usluga nadležnog centra za socijalni rad, ukoliko je korisnik upućen na korišćenje usluge preko centra, i na kapacitete i snage pružaoca usluga, resurse zajednice. Proces sačinjavanja individualnog plana poboljšava komunikaciju s korisnikom, osnažuje korisnika u pravcu rešavanja životnih teškoća, delegira mu odgovornost i osećaj lične vrednosti i određuje i dokumentuje metode i aktivnosti. Individualni plan usluga obuhvata: ciljeve koji se žele postići pružanjem date usluge; očekivane ishode; konkretne aktivnosti, uključujući i aktivnosti u procesu prilagođavanja/tranzicije; vremenski okvir za realizaciju individualnog plana usluge; rok za ponovni pregled individualnog plana usluge; odgovorne osobe za realizaciju individualnog plana usluge. Identifikovane potrebe,

² Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima Centara za socijalni rad
<http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/1.Pravilnik%20o%20organizaciji,%20normativima%20i%20standardima%20rada%20centra%20za%20socijalni%20rad1.pdf>

sposobnosti i rizici, se beleže za svakog korisnika individualnim planom usluga u roku od 10 dana nakon završetka procene.³

Individualni plan usluge se uvek sastavlja zajedno sa korisnikom, uz obezbeđivanje njegovog maksimalnog učešća.

Tokom perioda korišćenja usluge stanovanje uz podršku, mladima je savetnik (uz voditelja slučaja) tu da ih podrži i usmeri kada je to potrebno. Uloga ovih pomagača je da mladima koji se osamostaljuju pruže pomoć u vođenju domaćinstva, traženju zaposlenja, daljem školovanju.

Ovaj program sprovode lokalne samouprave, pa one propisuju i uslove pod kojima se pravo na stanovanje uz podršku može ostvariti. Zajedničko za sve opštine je da se usluga obezbeđuje pod okriljem Centra za socijalni rad i ustanova za decu bez roditeljskog staranja. Jedan od uslova koji mladi moraju ispuniti je i to da su stekli kvalifikacije školovanjem. Različite lokalne samouprave propisuju i različita vremenska ograničenja u pogledu korišćenja stanova. U Beogradu se stan može koristiti do dve godine, a u Novom Sadu do završetka studija. U nekim gradovima deo troškova snose mladi, dok u drugim sve troškove snosi gradska uprava.⁴

Savetnik ima obevezu da redovno informiše i obezbeđuje informacije od značaja korisniku, bilo da su u pitanju informacije o samoj usluzi smeštaja ili druge informacije iz domena socijalne zaštite. Sa korisnikom se dogovara oko svih bitnih tema vezanih za život u stanovima za osamostaljivanje. Ova pitanja se odnose na usklađivanje obaveza, potreba, želja, navika sa drugim osobama sa kojima se deli prostor – nabavka i pripremanje hrane i organizacija obroka, održavanje lične higijene i higijene stana, organizovanje slobodnog vremena i korišćenje zajedničkih prostorija, organizovanje proslava i različitih socijalnih događaja, poštovanje dogovorenog kućnog reda i sl. Savetnik je posebno zadužen da pruža podršku korisniku u situacijama kada je potrebna intervencija, jer sam korisnik nije u stanju da pronađe rešenje (regulisanje odnosa, rešavanje konflikata, krizne situacije, rešavanje akutnih i situacionih problema i sl.). Posebna vrsta podrške se obezbeđuje korisniku kako bi po završetku usluge stanovanja uz podršku korisnik osećao dovoljno sigurnim i kompetentnim za samostalan život. Pomoć se obezbeđuje u traženju i pronalaženju posla, izgradnji radnih navika i komunikacionih veština sa bližnjima, kao i odnosa prema novcu, sticanju sredstava za život.

Republički zavod za socijalnu zaštitu realizovao je istraživanje u cilju ocene usluge stanovanje uz podršku iz ugla korisnika usluga. Uzorak je obuhvatio 48 korisnika u 10 gradova, 25 mladića i 23 devojke. Uzorak je obuhvatio mlade koji su koristili uslugu stanovanja uz podršku i one koji trenutno koriste ovu uslugu. Kada je reč o obrazovanju, najveći procenat ispitanika je sa 3. stepenom školske spreme (53,1% mladića i 50% devojaka), dok je procenat mladih a sa

³ Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima Centara za socijalni rad

⁴ republički zavod za penzijsko i invlidsko osuguranje, ostvarivanje prava [Repuhttp://www.pio.rs/lat/ostvarivanje-prava.html](http://www.pio.rs/lat/ostvarivanje-prava.html)

završenim 4. stepenom znatno manji: 9,4% mladića i 18,8% devojaka⁵. Veliki procenat mladih ima završenu samo osnovnu školu (ukupno 34,4%). To dodatno otvara pitanje realnih mogućnosti za njihovo zapošljavanje kao neophodnog preduslova za potpuno osamostaljivanje. Nalazi istraživanja upućuju da se u vezi radnog statusa mladih ispitanika, može zaključiti da je trenutno najviše njih nezaposleno (60%, odnosno 29 ispitanika). 93,7% ispitanih korisnika usluge stanovanja uz podršku tvrdi da je ova usluga unapredila kvalitet njihovog života (Veljković, Ivanović, 2010). Međutim, i mladi koji su izrazili generalno zadovoljstvo uslugom i prepoznali poboljšanje u kvalitetu života, izrazili su strah u pogledu održivosti pozitivnih efekata usluge zbog slabih šansi za zapošljavanje, kao i niskih prihoda i nakon zapošljavanja. S obzirom na to, 90% ispitanika je potrebnu podršku vezalo za pronalaženje posla i prilagođavanje na radnu sredinu.

4.2. Savetovaništa za mlade predstavljaju oblik podrške mladima kako bi se prevenirali izazovi samostalnosti i pomoglo mladima da samostalno funkcionišu. Ovu uslugu obezbeđuju lokalne samouprave, pa nije jednako rasprostranjena u svim delovima zemlje. U savetovaništima mladi mogu dobiti potrebne informacije o predstojećem periodu u kojem ih očekuju promene životnih uslova, kao i savetodavno terapijski i socio-edukativni rad. Pored toga, mogu dobiti predloge, sugestije o pitanjima koja ih interesuju. Usluga savetovaništa za mlade namenjena je svim mladim osobama bez obzira na životne okolnosti, i uz zdravstvenu knjižicu, pa ih mogu koristiti svi mladi ljudi. Posebne vrste psiholoških savetovaništa dostupne su i besplatne, uz studentski indeks, u svim većim gradovima u Srbiji (Beograd, Novi Sad, Niš, Kragujevac).

4.3. Samoudruživanje mladih radi formiranja vršnjačke podrške realizovano je u okviru projekta "Održiva socijalna inkluzija i ekonomska podrška mladima u riziku" u okviru kojeg je osnovan Karijerni centar „Jaki mladi“. Osim udruživanja mladih, projektom je podstaknuto i formalno registrovanje udruženja „Moj krug“, čiji su osnivači mladi, korisnici usluga ovog projekta. Članovi udruženja okupljaju se u prostorijama Karijernog centra i organizuju aktivnosti uzajamne podrške. Pored toga, realizovali su radionice osnaživanja za osamostaljivanje za decu i mlade korisnike institucionalnog smeštaja, kao i radionice osnaživanja za decu na porodičnom smeštaju.⁶ Možemo da zaključimo da je ovakva vrsta aktivnosti od izuzetnog značaja za osnaživanje mladih u procesu osamostaljivanja.

Usluge osamostaljivanja uglavnom pružaju nevladine organizacije tokom projektnih ciklusa i uslovljene su finansiranjem iz nevladinog sektora. SOS Dečije selo Kraljevo kao primer nevladine organizacije obezbeđuje program za osamostaljivanje mladih pod nazivom Program polu samostalnog života, Ovaj program prepoznaje potrebu za uslugama namenjenim mladima u

⁵<http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/izdavastvo/Stanovanje%20uz%20podrsku%20prepress%20KONACNA%20VERZIJA.pdf>

⁶ "Jaki mladi-održiva socijalna inkluzija i ekonomska podrška mladima iz ugroženih grupa" izveštaj o eksternoj evaluaciji projekta

tranziciji ka osamostaljivanju i omogućava podršku prilikom školovanja i sticanja životnih veština. O njihovom životu, zdravlju i učenju brinu stručni edukatori, a podršku u osamostaljivanju se nastavlja i preko programa Polu-samostalnog života.⁷ Aktivnosti Dečijeg sela u Sremskoj Kamenici su takođe usmerene na mlade koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja. Pored obezbeđivanja stanova za osamostaljivanje, od 2014. startovao je projekat „Korak do samostalnosti” sa ciljem pomoći mladima u tranziciji ka osamostaljivanju. Uz programe obuka (rad na računaru, polaganje vožnje, učenje jezika), program uključuje i projekat radnog anažovanja kod poslodavaca radi sticanja iskustva kao i podršku u adaptaciji na samostalnost.⁸

4.4. Mreža podrške mladima u procesu osamostaljivanja –Fondacija SOS Dečija sela - kao primer kreiranje mreže podrške mladima u procesu osamostaljivanja obezbeđuje program "Održiva socijalna inkluzija i ekonomska podrška mladima u riziku" koji ima za cilj osnaživanje mladih u riziku i poboljšanje njihovog socio-ekonomskog položaja. Metodološki okvir ovog programa nastao je delovanjem Nacionalne radne grupe, a partneri na projektu bili su: Grad Beograd, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Gradski centar za socijalni rad Beograd, Centar za zaštitu odojčadi, dece i omladine, Centar za porodični smeštaj Beograd, NALED, Privredna komora Beograda kao i Nacionalna služba za zapošljavanje i Gradski centar za socijalno preduzetništvo, sa kojima su potpisani sporazumi o saradnji. Tokom realizacije programa uspostavljen je Karijerni Centar "Jaki mladi" u kojem su organizovane simulacije razgovora za posao, pisanje CV-ija, obuke za preduzetništvo, savetnici i saradnici Centra "Jaki mladi" su stalna spona između poslodavaca i mladih, a sa druge strane, rade na ličnom razvoju mladih i osnažuju ih za zapošljavanje, vrše senzibilizaciju poslodavaca, i realizuju mnogo drugih aktivnosti. Cilj projekta je održivi napredak u socio-ekonomskom domenu osetljivih mladih u Beogradu, a očekivani su napreci na tržištu rada, integraciji i participaciji, kako bi se poboljšali uslovi za samostalan život na održiv način. Svi mladi, u skladu sa svojim afinitetima, bili su uključeni u set radionica (pisanje CV-a, istraživanje tržišta, preduzetništvo, promocija i marketing, „identifikovanje ličnih afiniteta“, usavršavanje poznavanja programskih jezika, razvoj biznis planova, rad pod mentorstvom, modeli ugovora o radu, „bruto i neto plata“ i dr.). Radionice u koje su bili uključeni opisuju kao vrlo korisne. Pored toga, naglašavaju značaj individualnog i grupnog savetodavnog rada i komentarišu to kao dragocenu podršku („*To su ljudi koji baš znaju sa mladima*“). Mladi navode konkretne ishode: „*Ja sam dobio sredstva da pokrenem svoju stolarsku radionicu*“ i/ili „*Ja sam imala ovde intervju sa devojkom koja me kasnije preporučila u firmu gde sada radim*“. Mladi takođe naglašavaju korisnost radionica na „životne teme“ (ljubav, partnerstvo, međuljudski odnosi, zdravlje). Takođe, iznose benefite koje su ostvarili navodeći vrlo konkretne i značajne lične dobiti. Neki su bili uključeni na kurseve stranih jezika (uključujući i internacionalni kamp) u skladu sa svojim afinitetima i/ili druge

⁷ Videti više na: <http://www.sos-decijasela.rs/sta-radimo-2/sos-decije-selo-kraljevo/>

⁸ O programima Dečijeg sela u vezi osamostaljivanja mladih videti na <http://decijeselo.org.rs/projekti/projekat-korak-do-samostalnosti/>

kurseve (npr. za barmena, kuvara, šminkera). Pored toga, mladi su isticali korisnost povezivanja sa ostalim mladima (koji su takođe bili obuhvaćeni projektom).⁹

S obzirom na domete programa i procenu od strane korisnika (mladih) ovakva vrsta usluga bi trebalo da postoji na celoj teritoriji Srbije i da bude dostupna svim mladima iz sistema alternativnog staranja.

Nevladina organizacija GRiG je potpisnica bilateralnih ugovora o saradnji sa organizacijama koje mogu da pruže razne vrste usluga mladima u zapošljavanju (obuka u veštinama i zanatima, obavljanje profesionalne prakse, privremeni i povremeni rad, stalno zaposlenje), među njima su se našli poslodavci, nacionalna i privatna agencija za zapošljavanje, omladinska zadruga, kao i centar za socijalni rad i domovi za decu i omladinu lišenu roditeljskog staranja, koji imaju funkciju da usluge Mreže učine dostupnim mladima u riziku.

S obzirom na prikazane usluge, može se zaključiti da od državnih usluga jedino usluga stanovanja uz podršku koja postoji u većim gradovima Srbije (Beograd, Novi Sad, Kragujevac) predstavlja uslugu koja je specifično namenjena mladima koji se osamostaljuju.

Ostale navedene usluge mogu koristiti i mladi koji se osamostaljuju, jer pripadaju osetljivoj i ugroženoj kategoriji, ali nije namenjena njima specifično.

S obzirom na to da ne postoje usluge osamostaljivanja koje se obezbeđuju sa državnog nivoa, ne postoji ni centralizovano praćenje i evidentiranje mladih koji napuštaju alternativno staranje. To znači da je tačan broj mladih koji se osamostaljuju na godišnjem nivou na celoj teritoriji nepoznat. Jedini postojeći podaci se mogu dobiti u izveštajima CSR, ali zapravo ne postoji standardizovana metodologija za prikupljanje i praćenje podataka.

Različiti programi podrške mladima koji se osamostaljuju pružaju različite nevladine organizacije, na teritoriji na kojoj se nalaze, pa je njihova dostupnost takođe neujednačena.

Usluge personalne asistencije, kao i grupa savetodavno terapijskih i socio-edukativnih usluga mogu koristiti i mladi koji se pripremaju da napuste alternativno staranje, ali pod uslovom da ispunjavaju kriterijume, a nema podataka o broju mladih koji su u procesu osamostaljivanja a korisnici su ovih usluga (Vlaović, Vasijević i saradnici, 2017.).

4.5. Usluge podrške porodici, koje su samo delimično prepoznate i uvrštene u zakonodavni okvir Srbije, bi bile od velike pomoći za mlade koji su na putu osamostaljivanja iz sistema alternativnog staranja. Jedan primer dobre prakse za usluge namenjene porodici je i usluga porodični saradnik, koja je imala za cilj da "unapredi kapacitet porodice da omogući bezbednost i uslove za rast, razvoj i dobrobit deteta u njegovom porodičnom okruženju". S obzirom da je ova usluga bila namenjena porodicama sa decom, koje imaju brojne i složene

⁹ Izveštaj o ekstremnoj evaluaciji projekta "JAKI MLADI-Održiva socijalna inkluzija i ekonomska podrška mladima iz ugroženih grupa"

potrebe, a u kojima postoji opasnost od izdvajanja deteta iz porodice, sa rizikom od zanemarivanja i zlostavljanja deteta i ugrožavanja bezbednosti deteta, kao i porodicama dece na smeštaju u ustanovama socijalne zaštite ili drugoj porodici za koju se planira povratak deteta u biološku porodicu, vidimo da bi bila od izuzetne koristi za sve mlade u osnaživanju i ojačavanju mreža podrške sa biološkom porodicom i srodnicima.

Iako je evaluacija pilotirane usluge porodičnog saradnika pokazala da ova usluga unapređuje kapacitete porodice da osigura bezbednost deteta, smanjuje zanemarivanje i nasilje nad detetom u porodici, obezbeđuje uslove za detetov kvalitetan razvoj u porodičnom okruženju (Miloradović, Jović, 2016), usluga je nakon projektnog finansiranja prekinuta, odnosno nije postala deo usluga u sistemu socijalne zaštite. Ovakve odluke doprinose da VS *“nemaju poverenja u sistem i vere da će bilo koja od ovih dobrih usluga zaživeti”* - VS gradskog centar za socijalni rad u Beogradu.

Još jedna izuzetno korisna usluga jačanja porodice, čiji je pružalac SOS Dečija sela, ima fokus na socijalno ugrožene porodice sa rizikom od razdvajanja. SOS usluga jačanja porodice osmišljena je tako da pruža podršku isključenim i siromašnim porodicama, u riziku od izdvajanja dece, porodicama koje se pripremaju za povratak deteta nakon perioda razdvojenosti, kao i hraniteljima koji deci obezbeđuju alternativno staranje. Cilj usluge je da pomogne porodicama da podignu roditeljske kapacitete, stvore uslove za brigu o deci, da samostalno koriste podršku socijalne mreže i usluga u zajednici i prevazilaze krize. Globalni model usluge razvijen je od strane međunarodne organizacije SOS Dečijih sela na osnovu četiri principa: (1) najbolje mesto za odrastanje deteta jeste njegova biološka porodica; (2) staratelji snose odgovornost za razvoj svoje dece; (3) zajednice su važan izvor podrške za decu i porodice, i mogu da mobilizuju resurse kako bi se rešili problemi koji utiču na porodice u riziku od razdvajanja; i (4) svrha podrške jačanju porodice jeste ostvarivanje prava deteta i porodica, propisanih međunarodnim zakonodavstvom, vezanim za ljudska prava, a naročito UN Konvencijom o pravima deteta.¹⁰

Kada se porodica uputi na ovu uslugu, inicijalna procena potreba i okolnosti porodice obavlja se u domu porodice, od strane savetnika (voditelja slučaja) iz SOS usluge jačanja porodice. Zatim se izrađuje Plan razvoja, u dogovoru sa porodicom i, kada se proceni da će drugi pružaoci usluga – centri za socijalni rad, domovi zdravlja i škole – igrati aktivnu ulogu, sa predstavnicima ovih ustanova. Plan razvoja porodice se prati i, ukoliko je to neophodno, revidira na svakih šest meseci.

Od osnivanja usluge, preko 600 porodica sa 1.500 dece koristilo je podršku porodičnog jačanja. Roditelji tvrde da se komunikacija u njihovim porodicama popravila zahvaljujući podršci koja je pružena u okviru usluge, da su odnosi između članova porodice postali snažniji, kao i da se osećaju otpornije i pozitivnije. Roditelji naglašavaju da su najpozitivnije promene kod njihove dece uočljive u porastu samopouzdanja, samopoštovanja i poverenja u sebe. Oko 75% porodica koje su primile podršku su osnažene da samostalno funkcionišu i brinu o deci.

¹⁰ Jačanje porodica iz osetljivih grupa, pogled na mogućnosti, Unicef <https://sos-decijasela.rs/wp-content/uploads/2018/10/jacanje-porodica-iz-osteljivih-grupa-unicef-publikacija.pdf>

Zvanični državni podaci o uslugama za osamostaljivanje se odnose pretežno na mlade koji koriste uslugu stanovanja uz podršku, a ostale usluge ili nisu specifično namenjene mladima koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja, ili su neka vrsta projektnih aktivnosti od strane organizacija civilnog sektora. To ukazuje na sužavanje mogućnosti u izboru usluga, jer mladi mogu prihvatiti samo one usluge koje su im teritorijalno dostupne. Iako je planiranje usluga i mera sastavni deo rada sa svom decom i mladima, ni jedan podatak ne postoji o ishodima planiranja za mlade koji se osamostaljuju. Ne postoji podatak o tome za koji broj mladih, starijih od 14 godina, postoji plan emancipacije, kao i na koji način su mladi doprineli tom procesu planiranja.

5. PROBLEMI I IZAZOVI SA KOJIMA SE SUOČAVAJU MLADI KOJI SE PRIPREMAJU/NAPUŠTAJU STARANJE- PREGLED ISTRAŽIVANJA

Najveći broj istraživanja u svetu bavi se utvrđivanjem potreba mladih u trenutku napuštanja alternativnog staranja (Montgomery i sar. 2006; Stein, 2006; Majstorović, 2009), a nedovoljno analizira sam proces pripreme i period nakon osamostaljivanja, kada je mladima takođe potrebna podrška. Kod jednog broja autora (Maunders i sar., 1999) napuštanje alternativnog staranja se opisuje kao proces koji se sastoji iz tri dela: priprema, tranzicija (prelazak) i period nakon emancipacije. Istraživanja su pokazala da mladi napuštaju alternativno staranje ranije od svojih vršnjaka koji napuštaju roditeljski dom, već oko 16 – 18. g. kada doživljavaju sistemski „slom“, koji se odnosi na prestanak zaštite i drugih vrsta pomoći od strane države (Stein, 2006). Od ovih mladih se očekuje da odrastu „odjednom“, iako su do tada bili pasivizirani nizom mera od strane sistema socijalne zaštite. Za mnoge mlade, napuštanje zaštite je bespovratan korak. Vrlo često nemaju mogućnost da se vrate na prethodni smeštaj, niti da dobiju potrebnu pomoć, čak i kada se suočavaju sa teškoćama (Dixon, Stein, 2005). Njima je uskraćen psihološki prostor koji bi im omogućio da se suočavaju sa izazovima samostalnosti kao što to čine njihovi vršnjaci sa svojim porodicama. Njihov put ka odrasloj dobi je i ubrzan i skraćen (Stein, 2006).

Istraživanja su pokazala da je uspeh u sledećim poljima prediktor uspešnih ishoda emancipacije: uspešno završena srednja škola i sticanje diplome za određeno zanimanje, mogućnost za nastavak školovanja i aspiracije za nastavak usavršavanja, posedovanje veština staranja o sebi i održavanja domaćinstva, učešće u odlukama vezanim za pripremu za emancipaciju, minimalni problemi u školovanju i izostanak zloupotrebe psihoaktivnih supstanci (Tweddle, 2005).

Tranzicija ka samostalnosti je olakšana ukoliko postoje bliski porodični odnosi, mreže podrške i učešće u planiranju potrebnih veština. Pomoću ovih faktora mladi razvijaju doživljaj samoeфикаsnosti, a pokazali su se i rezilijentnima (Stein, 2005).

Sa druge strane, istraživanja su pokazala da nedostatak pripreme mladih koji napuštaju alternativno staranje vodi do sledećih problema: lošije šanse za zaposlenje (Gregg, 2001; Mroz, Savage, 2001; Russell, O’Connell, 2001; Seth-Purdie, 2003; Woodward, Fergusson, 2000); lošije zarade (Angrist, Krueger, 1990; Blakemore, Low, 1994; Boudett i sar., 2002; Card, 1999; Russell, O’Connell, 2001; Ryan, 1999); veliko oslanjanje na socijalnu pomoć (Seth-Purdie, 2003), lošije mentalno zdravlje (Williams, 2004), zloupotreba psihoaktivnih supstanci (Fergusson, i sar. 2001; Janlert, Hammarstrom 1992; Winefield i sar., 1991); povećan rizik od beskućništva (Wright i sar., 1998).

Ukoliko ove teškoće razmatramo u okviru diskursa u kome socijalna izolacija predstavlja i materijalnu isključenost i marginalizaciju (Hill i sar., 2004), možemo reći da su mladi koji napuštaju alternativno staranje socijalno izolovani.

Rasne i etničke manjine, kao i osobe sa mnogobrojnim etničkim varijacijama u nasleđu suočavaju se posebno otežano sa izazovima napuštanja staranja. Oni se takođe suočavaju i sa problemima identiteta koji nastaju usled nedostatka znanja o sopstvenom poreklu ili kontakata sa porodicom i zajednicom, kao i uticaj rasizma i diskriminacije (Barn i sar., 2005).

Mladi sa problemima u intelektualnom razvoju su takođe izloženi rizicima usled neadekvatnog planiranja i konsultacija sa voditeljima slučaja u vezi sa njihovom tranzicijom ka samostalnosti i mogu imati ograničene mogućnosti za stanovanje i zapošljavanje i slabu podršku nakon napuštanja smeštaja (Rabiee i sar., 2001; Priestley i sar., 2003).

Mlade devojke koje su bile na staranju imaju veću verovatnoću od svojih vršnjakinja da formiraju jednoroditeljske porodice i suoče se sa izazovima pronalaženja smeštaja i pomoći u vidu finansijske podrške (Hobcraft, 1998; Chase, Knight, 2006). Roditeljstvo u tinejdžerskom uzrastu je takođe povezano sa smanjenim šansama za zapošljavanje, zavisnosti od beneficija, socijalnim stanovanjem kao i fizičkim i mentalnim problemima (Hobcraft, Kiernan, 1999).

Skorija istraživanja sprovedena na teritoriji Albanije, Republike Češke, Finske i Poljske (Stein, Verweijen-Slamnescu, 2012) razmatrala su pripremu za napuštanje zaštite i sticanje životnih veština, kao i obrazovanje ove grupe mladih. Najznačajniji nalazi su:

1. Mladi nisu adekvatno informisani o mogućnostima obrazovanja i zapošljavanja.
2. Značajan broj mladih je saopštio da su dobili malo ili nedovoljno podrške tokom procesa napuštanja zaštite.
3. Mladi nisu dovoljno uključeni u proces donošenja odluka.
4. Mladi koji napuštaju rezidencijalni tip zaštite često nemaju osnovne veštine za staranje o sebi i svakodnevnom životu, kao što je kuvanje, nabavka namirnica, plaćanje računa.
5. Studije o ishodima usluga podrške za napuštanje alternativnog staranja su pokazale da one mogu imati specifične pozitivne ishode kod mladih koji napuštaju staranje (Biehal i sar., 1995; Pinkerton, McCrea, 1999; Dixon i sar., 2004; Dixon, Stein, 2005; Wade, Dixon, 2006). One efikasno pomažu mladima u pronalaženju smeštaja i prevenciji beskućništva. Istraživanja su pokazala vezu između stabilnosti smeštaja i pozitivnih ishoda (dobrobiti) bez obzira kakva iskustva je mlada osoba imala pre ulaska na staranje. Usluge napuštanja alternativnog staranja mogu da pomognu mladima da savladaju veštine značajne za samostalan život, a postoje i dokazi o povezanosti između pripreme za napuštanje staranja i pozitivnih ishoda kod mladih (Dixon, Stein, 2005).
6. Usluge za mlade koji napuštaju alternativno staranje mogu takođe da pomognu mladima da izgrade socijalne veze, odnose sa drugima i samopouzdanje (Biehal i sar., 1995; Marsh, Peel, 1999). Studije takođe ukazuju da je stabilnost smeštaja i dužina smeštaja

povezana sa školskim uspehom. Bolji školski uspeh je zabeležen kod mladih na porodičnom smeštaju, kod devojaka i kod onih koji su imali podržavajuću i ohrabrujuću sredinu za učenje. Ove studije su pokazale da su mladi koji su napustili sistem alternativnog staranja sa 16 i 17 godina imali lošije ishode i problematičnije ponašanje od mladih koji su iskoristili mogućnost alternativnog staranja do punoletstva. Mladi koji su imali problema u mentalnom zdravlju kao i problema u ponašanju su češće imali loše ishode (Wade, Dixon, 2006). Istraživanja su pokazala da su mladi koji su stekli viši nivo obrazovanja češće imali stabilan smeštaj, kontinuitet u školovanju i da su ohrabrivani od bioloških roditelja, iako oni možda nisu imali veština i/ili mogućnosti da se staraju o njima, i podržavani su u velikoj meri od hranitelja tokom školovanja (Jackson i sar., 2003; Ajayi, Quigley, 2006).

7. Sinkler (Sinclair i sar., 2005) je istražujući ishode za mlade na alternativnom staranju identifikovao ključne varijable koje su se razlikovale za one kojima „dobro ide” od onih koji su bili manje uspešni: sa pozitivnim ishodima je bila povezana snažna vezanost za porodicu ili člana porodice, partnera ili njegovu porodicu ili za hranitelje. Posedovanje bliskih veza se u ovom istraživanju pokazalo ključnim prediktorom uspeha.
8. Mladi kod kojih je tokom početne procene identifikovan zastoje u razvoju - što je u korelaciji sa lošim ishodima u školovanju, prekidima smeštaja i poremećajima afektivne vezanosti (*atačmenta*) – imali su lošije ishode. Varijabla zaposlenosti je procenjena od strane hranitelja kao indikator uspeha, a od strane mladih je percipirana kao problematična, naročito jer su im bili dostupni isključivo loši, slabo plaćeni, poslovi. Mladi koji su ocenjeni kao spremni i voljni da napuste alternativno staranje su bili oni mladi kojima je u ovim oblastima „dobro išlo“ (Sinclair i sar., 2005).
9. Prediktori pozitivnih ishoda u jednom američkom istraživanju su bili: završena škola, pronalaženje stabilnog zaposlenja, ovladavanje životnim veštinama tokom smeštaja i participacija u klubovima za mlade (Pecora i sar., 2004).
10. Istraživanje obavljeno u Francuskoj je pokazalo da su oni koji su imali stabilan smeštaj i savetovanje tokom smeštaja, imali bolje ishode (Dumaret, Coppel-Batsch, 1998). Etnografsko istraživanje koje je koristilo teoriju životnih ciklusa za objašnjenje tranzicije mladih na smeštaju ka samostalnosti, podsetilo je na kompleksnost u proceni ishoda (Horrocks, 2002). To se odnosi na potrebu da se prepoznaju različite pozicije mladih na smeštaju, različita porodična iskustva, kao i različita iskustva sa sistemom socijalne zaštite.

Potrebno je uvažiti dinamičnu prirodu ishoda za mlade ljude koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja; pristupiti ujednačavanju mernih jedinica ishoda i normativne pretpostavke sistema socijalne zaštite da su mladi spremni da budu samostalni sa 18/26 godina.

Nalazi domaćeg istraživanja (Burgund, 2017) su ukazali da su mladi na alternativnom staranju, naročito oni koji se spremaju da napuste domski smeštaj izloženi velikom stresu, da usled straha

pribegavaju raznim ponašanjima koje im ne idu u prilog (ponavljanje razreda u školi, upisivanju fakulteta bez obzira na interesovanja) kako bi produžili ostanak na smeštaju.

“Često vidimo da mladi, kada treba da dođe vreme za razgovor o napuštanju smeštaja, ovaj razgovor izbegavaju, deluju nezainteresovano, odsutno i kao da zaostaju u obavljanju npr. školskih obaveza, kako bi pokazali da im je zaštita i dalje potrebna” - programski direktor CZODO

Poseban rizik mladih koji se spremaju da napuste alternativno staranje je suočavanje sa neobrađenim traumama. I učesnici ove analize kao i prethodnih istraživanja (Burgund, Žegarac, 2014) su ukazali da se sa mladima ne razgovara i ne radi na traumama izmeštanja i razlozima za izmeštanje tokom boravka u sistemu, već se sa ovim traumama mladi suočavaju kada treba da preuzmu potpunu brigu i odgovornost za sopstveni život i funkcionisanje.

Veliki stres za mlade je zadržavanje radnog mesta

" Oni će pre pronaći drugi posao, nego što će biti u stanju da se izbore sa zahtevima poslodavca ili kolegom koji ih diskriminiše ili doprinosi da se mladi tako osećaju..... kao da ne znaju kako da se ponašaju u društvu vršnjaka, u odnosu sa poslodavcem, održavanje odnosa za njih je veoma teško" - Savetnik za osamostaljivanje SOS Dečija sela.

6. NALAZI DOMAĆIH ISTRAŽIVANJA O MLADIMA KOJI SE OSAMOSTALJUJU SA ALTERNATIVNOG STARANJA

Nalazi domaćih istraživanja o mladima koji su u procesu osamostaljivanja su skromni i uglavnom fokusirani na pojedine aspekte i potrebe mladih. (Burgund, Hrnčić, 2018; Burgund, 2017; Burgund, Žegarac 2014) Ipak, ovi nalazi su korisni za sagledavanja uticaja podrške u procesu osamostaljivanja mladih sa alternativnog staranja.

Mladi na alternativnom staranju imaju doživljaj da nemaju dovoljno podrške od ljudi iz okruženja, a najmanje doživljavaju da je imaju od svojih bioloških roditelja. Iako diverzitet podrške prepoznaju kao podršku od prijatelja i od sistema, prvenstveno navode da je ta podrška niskog intenziteta. Paradoksalno, navodili su i da imaju najčešće podršku voditelja slučaja, iako većina mladih i ne poznaje svog voditelja slučaja. Prema voditeljima slučaja pokazuju distancu, navode da oni nisu osobe od poverenja, i mladi su procenili da se na njih ne mogu osloniti. Očigledna je kontradiktornost kod mladih kada je u pitanju razumevanje podrške koju dobijaju od osoba iz sistema. Postoji mogućnost da su ovakvi nalazi proistekli iz očekivanja mladih da im sistem obezbedi samo novačanu pomoć i smeštaj, tako da drugu vrstu podrške i ne očekuju (Burgund, 2017).¹¹

Možemo pretpostaviti da bi mladima u osamostaljivanju podrška ljudi koji se o njima staraju poput voditelja slučaja, savetnika za hraniteljstvo i vaspitača iz doma bila zaista korisna u osnaživanju i ohrabrivanju u tranziciji ka nezavisnosti.

Istraživanje o osećanjima mladih koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja upućuje na razlike među mladima u odnosu na tip smeštaja. Mladi sa domskog smeštaja pominjali su visok stres koji osećaju usled približavanja trenutka osamostaljivanja, kao i strah od usamljenosti, o kojoj su pričali njihovi drugovi iz doma kada su se osamostalili. Ovaj nalaz nam govori u prilog velikom značaju podrške za uspešnu tranziciju ka samostalnosti kao i subjektivnom doživljaju spremnosti. Možemo razmatrati ovaj nalaz i u svetlu različitih strategija pripreme mladih za osamostaljivanje u odnosu na različite tipove smeštaja. Postoji neka vrsta usaglašenosti među profesionalcima/pomagačima iz sistema alternativnog staranja o tome kako treba da izgleda osamostaljivanje mladih na različitim tipovima smeštaja, pa se podržava nezavisnost mladih iz domova za decu bez roditelja i podržava međuzavisnost i privrženost mladih u hraniteljskim i srodničkim porodicama. Izgleda kao da je sistemsko rešenje za mlade iz hraniteljskih i srodničkih porodica da se osamostaljivanje (ne)dešava u okviru porodice (Burgund, Hrnčić, 2018).

Možemo da zaključimo da su mladi iz uzorka, usled nedostatka roditeljske podrške, izloženiji rizicima i osetljiviji od svojih vršnjaka. Pretpostavka je da, usled izloženosti stresu od napuštanja

¹¹ Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 150 mladih uzrasta od 14 do 22 godine iz Beograda, Kragujevca, Niša i Subotice.

alternativnog staranja sa nedostatkom ovako značajnog izvora podrške, oni postaju dodatno vulnerabilni na stres.

„Lični problemi mladih, traume, lišavanja, čitava negativna prošlost koju vuku kao težak kofer, a nema dovoljno vremena i ljudi koji bi se time bavili i pomogli mladima da razreše neka od negativnih iskustava koja ih koče i od njih čine ili previše stidljive, previše nesamostalne, pasivo agresivne, lakim plenom za organizovane kriminalne grupe “ - predstavnica doma za decu bez roditeljskog staranja.

Zanimljiv je i nalaz domaćeg istraživanja da, uprkos tome što ne osećaju dovoljno podrške od biološke porodice, gotovo svi mladi žele da imaju svoju porodicu i procenjuju da je porodica “sve”, da je “smisao života”. Ovo nam govori o bazičnoj potrebi ovih mladih ljudi da pripadaju negde i naprave mreže podrške.

Nalazi Fokus grupe upućuju da se deca na hraniteljstvu nalaze na povoljnijem mestu od dece u domskom smeštaju.

„Deca na hraniteljstvu dobijaju dodatnu podršku od hranitelja, ali su njihove brige i dalje prevelike i dodatno su ranjivi i zabrinuti za budućnost, sećam se slika o deci koja neće da izvade ličnu kartu jer im to dodatno izvlači tlo pod nogama. Izazovi su u istim poljima kao i za drugu populaciju, samo što su na skali briga veći, šta će sa školom i zanimanjima koja često nemaju nikakvu perspektivu “ - supervizor CPSU.

Ovo istraživanje ukazuje da postoji nedostatak sistemskog i sistematizovanog reagovanja u procesu planiranja emnicipacije mladih na alternativnom staranju i otvara prostor za istraživanja koja bi se bavila posledicama ovakvog (ne)reagovanja sistema nakon osamostaljivanja mladih.

7. MLADI U SISTEMU ALTERNATIVNOG STRANJA

Smernice za alternativno staranje o deci (UN, 2009), kao međunarodni instrument koji predstavlja „poželjnu orijentaciju za politiku i praksu“, dovele su do značajnih reformi u oblasti socijalne zaštite u Srbiji i regionu. Procesi deinstitucionalizacije dece i mladih bez roditeljskog staranja započeti su tokom 2002. godine u Republici Srbiji, a od 2006. godine donesen je veliki broj propisa i u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini (Žegarac, 2014). Kreirani su novi standardi, mehanizmi i metode koje su unele brojne promene u praksu zaštite dece, posvećujući posebnu pažnju deci i mladima na alternativnom staranju.

U Srbiji postoji nejasnoća a i neslaganje oko upotrebe termina koji su vezani za decu i mlade na alternativnom staranju. Kao što je ranije pomenuto, i pored uvedenih reformi u sistem dečije zaštite, sve do nedavno koristio se termin „deca u sistemu socijalne zaštite“. Ovaj termin koji obuhvata svu decu i mlade koji koriste usluge socijalne zaštite bez obzira da li se o njima staraju roditelji ili ne, korišćen je i kada se govorilo o deci bez roditeljskog staranja. Brojne nejasnoće u pogledu oblika staranja i mogućnosti smeštaja dece bez roditeljskog staranja izazivala je upotreba ovog termina.

Pored termina „alternativno staranje“, kada su u pitanju mladi koji napuštaju staranje, često se pominje (gotovo kao sinonim) termin „mladi koji napuštaju sistem socijalne zaštite“. Ovde je uglavnom reč o mladima kojima zbog uzrasne granice prestaje pravo na alternativno staranje. Ipak, to ne mora da znači da mladi neće koristiti neke od usluga socijalne zaštite. Zbog toga upotreba ovog termina dovodi do nesporazuma, naročito u komparativnim studijama.

Termin mladi u sistemu socijalne zaštite, u Srbiji obuhvata mlade koji žive, kako u vanporodičnom okruženju, tako i za mlade koji koriste usluge socijalne zaštite zbog problema u ponašanju ili mentalnom zdravlju ili usled siromaštva, kada se njihova roditeljska porodica javlja kao primalac materijalne pomoći. Zabunu stvaraju različiti propisi i tumačenja institucija kada je u pitanju uzrasna granica između dece i mladih. Podaci iz državnih dokumentata, poput Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, decu određuju od 0 do 18, a mlade definišu kao grupu od 18 do 25 godina. Ovde smo se opredelili da svi za koje zakon propisuje plan za osamostaljivanje (ZSZ, 2011) budu razmatrani kao mladi, a ne kao deca. Pošto ovakva preklapanja u definisanju mogu biti zbunjujuća za tumačenje nalaza, izvor podataka će uvek biti naveden.

Posebnu zabunu u komparativnim istraživanjima stvara termin *socijalna zaštita*, jer iako u kontekstu Srbije obuhvata sve navedene grupe mladih, u svetskom kontekstu se obično odnosi na mlade koji koriste isključivo usluge zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja (Child protection), a ne samo staranja (Child care). U Srbiji terminom socijalna zaštita podrazumeva se i zaštita i staranje, i obezbeđivanje zadovoljavanja potreba (Child welfare). Treća prepreka je semantičke prirode. Naime, iako trendovi u pomagačkim profesijama u svetu propagiraju proaktivni rad sa

mladima na njihovim snagama, prednostima i potencijalima, termin „zaštita“ (od nepovoljnih okolnosti) implicira njihovu neaktivnost i uzak kontekst delovanja koji ne obuhvata prevenciju, razvoj i unapređenje funkcionisanja, životnih prilika i pozicija u društvu. Semantički paradoks imamo i kada je u pitanju određivanje naziva za ljude iz sistema alternativnog staranja koji su zaduženi za staranje o deci i mladima, za sprovođenje mera i propisa i za pripremu mladih za osamostaljivanje. Vrlo često se oni zovu profesionalcima, umesto pomagačima. Nazivanje ljudi iz sistema profesionalcima zapravo znači preuzimanje medicinskog modela prema kome zaposleni u sistemu alternativnog staranja imaju poziciju eksperta, a mladi imaju deficite, koji treba da budu prepoznati stručnom ekspertizom, i u skladu sa tim i tretirani. Ovakva paradigma isključuje participaciju mladih u planiranju usluga i mera i stavlja ih u zavistan i obeshrabrujući položaj ukidajući im mogućnost da steknu kompetence za samostalno staranje o sebi i nezavisnost.

Porodični zakon Republike Srbije daje znatno širu definiciju deteta bez roditeljskog staranja u odnosu na ostale zemlje, a posebno je zbunjujuće to što je ova odrednica data u delu zakona koji reguliše hraniteljstvo (PZ, 2005 čl.113). Prema ovoj definiciji deca koja su bez roditeljskog staranja su znatno šire određena nego definicijom Ujedinjenih Nacija, pa uključuje i onu decu i mlade o kojoj se roditelji staraju (npr. u situacijama kada roditelji još nisu stekli poslovnu sposobnost ili se roditelji staraju o detetu, ali na neadekvatan način), a istovremeno ne obuhvata neku decu o kojoj se roditelji neposredno ne staraju (npr. decu sa smetnjama u razvoju koja su na rezidencijalnom ili porodičnom smeštaju, decu o kojoj se staraju druga lica u neformalnom aranžmanu i sl.).

Zakoni i podzakonska akta u oblasti socijalne zaštite, dečije zaštite i alternativnog staranja ne prave dovoljno jasne razlike u pogledu određivanja položaja mladih koji koriste usluge alternativnog staranja.

Ovo ograničenje ili neprecizno određivanje usluga socijalne zaštite dovodi do brojnih ograničenja kada je u pitanju korišćenje usluga alternativnog staranja.

Kada mladi napuštaju alternativno staranje po osnovu emnicipacije, otpočinu sa tranzicijom ka samostalnosti, usled odsustva preciziranja koje usluge njima pripadaju, mogu ostati bez ovih usluga. To doprinosi skraćivanju, inače ubrzanih tranzicija i povećanju nesigurnosti.

Normativni okvir za mlade koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja u Srbiji treba uskladiti sa njihovim potrebama i precizirati u odnosu na prava ali i obaveze i odgovornosti. Jasan jezik i precizno zakonodavstvo doprinose jasnijem sagledavanju potreba ove populacije, i na taj način otvaraju prostor za unapređenje usluga za mlade koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja.

7.1. Položaj dece i mladih u sistemu alternativnog staranja

Iako je sistem socijalne zaštite u Srbiji od 2002. godine takođe prošao kroz znatne tranzicije, položaj mladih koji napuštaju sistem alternativnog staranja i dalje nije uređen.

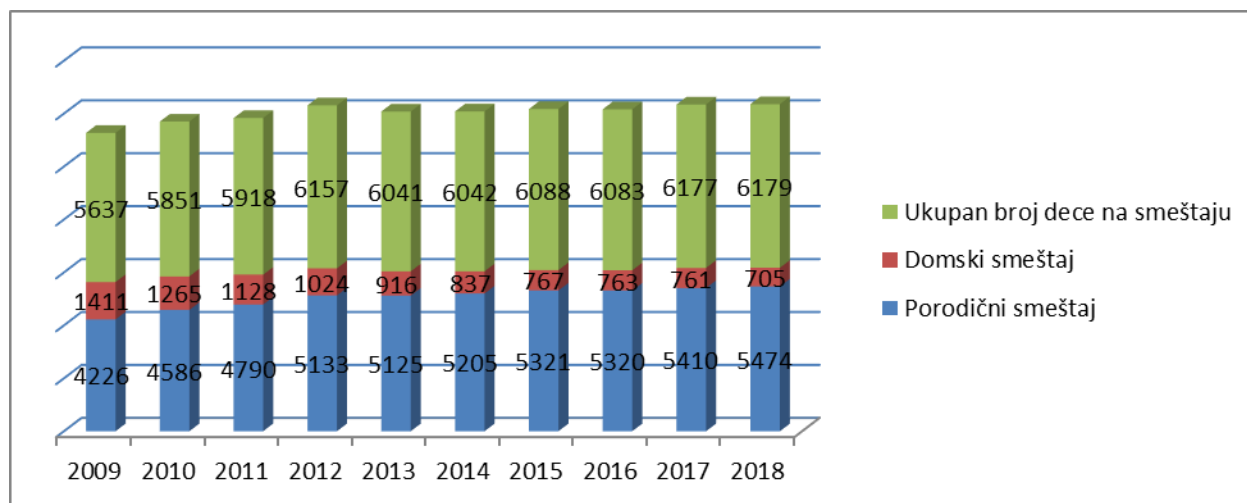
Srbija je zemlja od ukupno 7,2 miliona stanovnika, od kojih deca ispod 18 godina čine 1.217.101, i čine udeo od 17.4% u populaciji.

Iako je Srbija zemlja koja je izložena procesu demografskog starenja, broj dece u sistemu socijalne zaštite raste. Prema podacima iz 2018., ukupan broj dece u periodu od 2014. do 2018. smanjen je za 2.8%, a broj dece u sistemu socijalne zaštite je porastao za 5.8% (RZSZ, 2018).

Pod starateljstvom je 4672 dece, a od toga je 86.6% dece na porodičnom smeštaju (RZSZ, 2018). U Grafikonu 1. vidimo ukupan broj dece na smeštaju u periodu od 2009–2018. godine.

Najčešći razlog izdvajanja dece iz porodice u 2018. godini je neadekvatno roditeljsko staranje, u 54,8% slučajeva. Drugi razlog izdvajanja dece iz porodice je nasilje nad decom, usled čega je izdvojeno 11,9% dece.

Grafikon 1. Broj dece na smeštaju u periodu od 2009 – 2018. godine¹².

¹² podaci republičkog zavoda za socijalnu zaštitu koji su dobijeni na zahtev i za potrebe ovog istraživanja

Donošenjem zakona i pravilnika (ZSZ, 2011; Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima centara za socijalni rad, 2008, 2012) u Srbiji se javljaju promene u broju i strukturi dece na smeštaju, kao i u vrsti smeštaja na koji se deca upućuju. Rezultati projekcija Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu upućuju da broj dece u sistemu socijalne zaštite kontinuirano raste uprkos demografskim promenama (RZSZ, 2018). Ovaj porast broja dece na alternativnom staranju se posebno odnosi na decu najmlađeg uzrasta – četvrtina ove dece su novorođenčad (uzrasta od 0 do 2 godine), i oni predstavljaju najbrojniju uzrasnu grupu. Mladi od 15 ili više godina predstavljaju najmanje zastupljenu uzrasnu kategoriju koja je u posmatranom periodu ušla na smeštaj. U opštoj populaciji broj dece u Srbiji se smanjio u periodu od proteklih pet godina dok je u sistemu socijalne zaštite broj dece porastao. U odnosu na petogodišnji trend i polna struktura dece, korisnika socijalne zaštite, je ostala nepromenjena sa nešto većim procentom dečaka (53%) isto kao i u opštoj populaciji.

Tokom perioda reformi socijalne zaštite dece, koje su intenzivirane od 2000. do 2006, došlo je do ekspanzije porodičnog smeštaja i značajnih uspeha u prevenciji smeštaja dece u rezidencijalne institucije, kao i u deinstitucionalizaciji velikih domova za decu. Zabeležen je pad broja dece koja ulaze na rezidencijalni smeštaj, počevši od 2000. godine, kada je u institucijama na smeštaju bilo 2672 dece, pa sve do 2018., kada je u institucijama boravilo 705 dece (RZSZ, 2018). Posmatrano u desetogodišnjem periodu, broj dece na domskom smeštaju smanjio se za 50% u odnosu na 2009., a broj dece na porodičnom smeštaju kontinuirano raste (porast od 29,5% u odnosu na 2009.)

Na kraju 2018. se prvi put, u proteklih pet godina, evidentira manji broj korisnika nego prethodne godine. Porast ukupnog broja korisnika u periodu 2016. - 2018. je svega 0.7%, dok je u periodu 2014. - 2016. godine porast bio 12,17%.

U proteklih pet godina povećana je dužina boravka dece u porodičnom smeštaju. Broj dece koja borave u porodičnom smeštaju duže od 10 godina se udvostručio u proteklih pet godina. Paralelno, opada broj korisnika koji porodični smeštaj koriste kraće od godinu dana (RZSZ, 2018).

Podaci o deci bez roditelja u ustanovama socijalne zaštite dostupni su samo uz podatke o deci sa smetnjama u razvoju pa o njihovoj zastupljenosti možemo samo posredno zaključivati. Dominantna kategorija u ovim ustanovama su deca uzrasta od 6-14 godina, ukupno njih 215, a zatim kategorija 15 do 17 u kojoj je smešteno 166 mladih, u kategoriji od 18 do 25 je smešteno 130 mladih, a preko 26 je tri mlade osobe (RZSZ, 2018).

Iz prikazanih podataka možemo zaključiti da se beleže različite informacije o mladima sa različitog tipa smeštaja, što nam otežava uvid u zastupljenost i odnos prema mladima, kao i u komparaciju između različitih grupa mladih.

7.2. Podaci o mladima koji se spremaju za osamostaljivanje u Srbiji

Najčešći razlozi za ulazak deteta na alternativno staranje u Srbiji su rizik od zanemarivanja – 35,7%, a u 23,9% slučajeva razlog upućivanja je to što je roditelj nestao ili napustio dete. Takođe, kao značajni razlozi navode se i: roditelj sprečen da se brine o detetu (17,6%), rizik od zlostavljanja deteta (10,1%), ostalo (10,1%) (Milanović, Žegarac, 2014). Ovi podaci upućuju na nalaz da deca najčešće ulaze u sistem socijalne zaštite u koliko roditelji nisu u stanju da se brinu o njima, bilo da je u pitanju zanemarivanje, napuštanje ili ostavljanje deteta ili sprečenost (76%), dok je za 13,0% dece zabeleženo da su upućena na smeštaj nakon što su njihovi roditelji tražili materijalnu podršku (Žegarac, 2014).

Teškoće u prikupljanju podataka vezanih za mlade koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja se tiču izazova u vođenju dokumentacije u institucijama socijalne zaštite. Svi podaci prikupljeni su iz izveštaja Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu: Izveštaj o deci i mladima; Izveštaj o radu centara za socijalni rad; Izveštaj o radu centara za porodični smeštaj i usvojenje; Izveštaj o domovima za decu bez roditelja. Republički zavod za socijalnu zaštitu beleži podatke o deci koja obuhvataju uzrasnu grupu od 0 do 18 godina i o mladima od 18 do 25 godina.

Neuređen normativni okvir u kome je Pravilnik o evidenciji i dokumentaciji prevaziđen i neusklađen sa procesima reformi doprinosi da se podaci prikupljaju stihijski, nepouzdana i onemogućava se analitičko razmatranje na osnovu podataka. Ovakav način prikaza podataka u zvaničnim izveštajima o aktivnostima Centara za socijalni rad utiče i na mogućnost prikupljanja podataka o mladima koji se spremaju da napuste alternativno staranje.

Ustanove za smeštaj dece i mladih bez roditeljskog staranja beleže istovetne probleme i izazove i sa načinom vođenja evidencije i sa nedostatkom definisanih standarda u brojnim aspektima zbrinjavanja kao kriterijuma za upoređivanje karakteristika i uslova institucionalne brige o deci i mladima.

U Srbiji, dostupnost podataka o mladima koji napuštaju ili su napustili alternativno staranje je vrlo skromna i ograničena na godišnji izveštaj Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, koji beleži podatke o mladima koji su izašli sa smeštaja samo u odnosu na razlog napuštanja smeštaja, a ne identifikujući karakteristike mladih koji napuštaju alternativno staranje radi emancipacije. S obzirom da socijalna zaštita nema informacioni sistem, već se podaci prikupljaju na osnovu zbirnih podataka, Zavod za socijalnu zaštitu raspolaže samo sa nekoliko podataka na totalu - za svu decu koja napuštaju alternativno staranje: pol, uzrast i oblik staranja. Zavod za socijalnu zaštitu svake godine objavljuje sintetizovan izveštaj o deci u sistemu socijalne zaštite, a podatke prikuplja od Ministarstva za rad, boračka i socijalna pitanja, centara za socijalni rad, domova za smeštaj dece i omladine i centra za porodični smeštaj i usvojenje. Ovaj izveštaj sadrži i podatke o napuštanju smeštaja, ali se oni kada je u pitanju emancipacija mladih sa alternativnog staranja može videti samo broj mladih, koji je zbog osamostaljivanja kao razloga, napustio smeštaj. Pokazatelji su u vidu broja mladih koji se godišnje osamostaljuju, a centri za porodični smeštaj i domovi prilažu i deo podataka o pohađanju škole dece i mladih za svaku kalendarsku

godinu. Zastupljenost mladih od 14 godina u pogledu pola, nacionalnosti, pohađanja programa za osamostaljivanje, informacije vezane za školovanje i uspeh ostaju nepoznate.

Ni jedan podatak koji se tiče načina, kvaliteta i pripreme mladih od 14 do 18 odnosno 26 godina nije dostupan, ne znamo koje usluge postoje, koliko traju, kome su dostupne i kakvi su njihovi efekti. Ove podatke ne sadrže zvanični državni izveštaji, sporadično ih možemo pronaći u izveštavanju o projektnim aktivnostima institucija kao i organizacija civilnog sektora.

U 2018. je evidentirano 7 pružaoca usluge stanovanja uz podršku na teritoriji Srbije, ipak ne postoje objedinjeni podaci, a u ovim ustanovama nisu ni isključivo ni pretežno korisnici, mladi koji napuštaju alternativno staranje radi osamostaljivanja.

Podaci koje RZSZ prikazuje kao podatke dobijene iz centara za socijalni rad služe samo kao ilustracija stanja u sistemu, jer RZSZ nema uvida u njihovu pouzdanost. Godišnji statistički izveštaj koji RZSZ dostavlja u ustanove za smeštaj dece i mladih, kao i centri za porodični smeštaj i usvojenje ne obezbeđuju podatke o karakteristikama mladih koji se osamostaljuju, osim njihovog ukupnog broja. Na osnovu izveštaja 11 ustanova za smeštaj dece i mladih bez roditeljskog staranja i za decu i mlade sa smetnjama u razvoju, za 31 mladu i jednu odraslu osobu je tokom 2018. godine prestao smeštaj u ustanovi, jer su se korisnici osamostalili. U 2017. godini je za 26 korisnika prestao smeštaj u ustanovi jer su se osamostalili.

Na osnovu izveštaja 6 ustanova za smeštaj dece i mladih sa smetnjama u razvoju, nije prekinut smeštaj ni za jednu mladu osobu zbog osamostaljenja u 2018. godini, u 2017. godini, za 4 mlade i 2 odrasle osobe prekinut je smeštaj u ustanovi zbog osamostaljenja.

Na osnovu izveštaja 3 zavoda za vaspitanje dece i omladine, tokom 2018. godine jedan maloletni i 6 punoletnih korisnika je nakon okončanja vaspitne mere započelo samostalan život. Svih 7 korisnika boravili su u ustanovi u Beogradu.

U tabeli 1 su raspoloživi podaci za 2018. godinu razvrstani po ustanovama u kojima su korisnici boravili:

Tabela 1. Broj mladih i odraslih koji su zbog osamostaljenja prekinuli smeštaj u ustanovi tokom 2018. po ustanovama		
Ustanova	Prestanak potrebe za smeštajem usled osamostaljivanja	
	Mladi 18-26	Odrasli
Dom za decu i ompladinu SOS Dečije selo Dr Milorad Pavlović, Sremska Kamenica	9	0
Ustanova za decu i mlade "Vera Radivojević"	2	0
Ustanova za decu i mlade "Miroslav Antić - Mika"	2	0

Ustanova za decu i mlade "Spomenak"	5	0
Centar za zaštitu odojčadi, dece i omladine	13	1
	31	1
Ukupno	32	

Izveštaji o radu CPSU obezbeđuju podatke o korisnicima koji se nalaze u hraniteljskim porodicama kojima podršku pruža CPSU, što je oko polovine ukupnog broja dece i mladih u porodičnom smeštaju u Srbiji. Na osnovu izveštaja 6 CPSU za 2018, za 118 mladih evidentiran je prestanak potrebe za smeštajem usled osamostaljenja, u 2017. godini za 5 dece i 119 mladih.

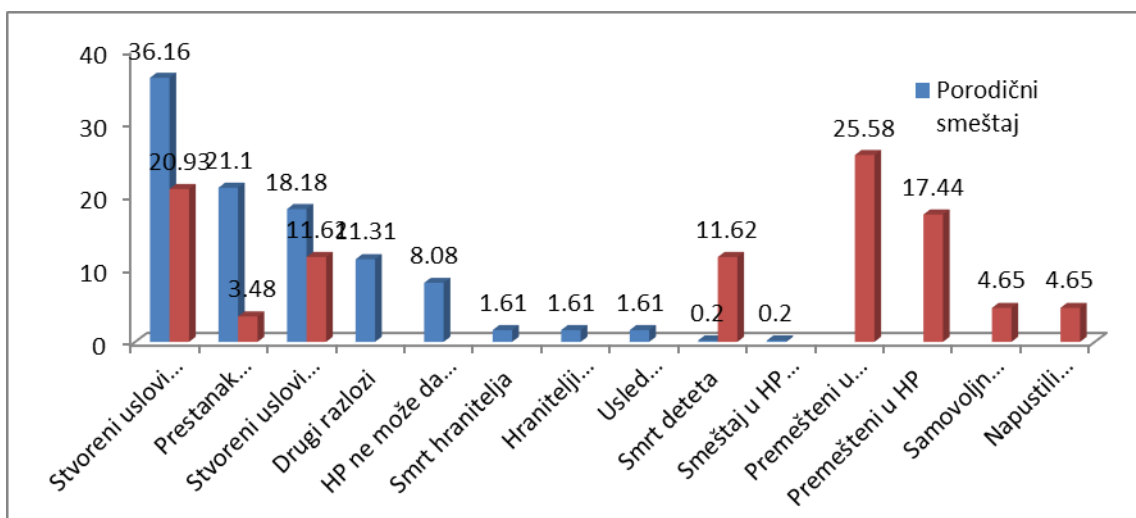
U tabeli 2 su raspoloživi podaci za 2018. godinu razvrstani po CPSU:

Tabela 2: Broj mladih kod kojih je porodični smeštaj prekinut usled osamostaljivanja u 2018, prema CPSU		
Ustanova	Deca 0-17	Mladi 18-26
Centar za porodični smeštaj i usvojenje Beograd	0	36
Centar za porodični smeštaj i usvojenje Kragujevac	0	19
Centar za porodični smeštaj i usvojenje Miloševac	0	10
Centar za porodični smeštaj i usvojenje Niš	0	21
Centar za porodični smeštaj i usvojenje Novi Sad	0	8
Centar za porodični smeštaj i usvojenje Čuprija	0	24
Ukupno	0	118

Dostupni podaci su iz godišnjih izveštaja centara za socijalni rad i ustanova za smeštaj dece bez roditeljskog staranja i govore o razlozima za napuštanje smeštaja u odnosu na pol korisnika. Ovi podaci upućuju da se u toku 2018. osamostalilo ukupno 46 mladih osoba uzrasta od 15 do 17 godina¹³ (grafikon 2).

Grafikon 2. Razlog za napuštanja smeštaja u 2018. godini (ZSZ,2018)

¹³ Prema Republičkom zavodu podela na decu i mlade je izvršena u skladu sa sticanjem punoletstva, pa se do 18 godine svi korisnici smatraju decom, a od 18-26 mladima, za razliku od tumačenja u ovom radu, prema kome su svi mladi tinejdžerskog uzrasta.

Podaci o obrazovnom statusu mladih koji se osamostaljuju nisu dostupni, a posredno možemo zaključivati o ovim mladima na osnovu podataka iz Zavoda. Vidimo da je uključenost u redovno obrazovanje dece i mladih u većoj meri na porodičnom nego na domskom smeštaju, što nas upućuje na zaključak da su bolje šanse deci i mladima sa porodičnog smeštaja u pronalaženju zaposlenja i boljeg posla iako o tome nemamo podataka.

Tabela 3. Školovanje mladih na alternatuvnom staranju	porodični smeštaj		domski smeštaj	
	Deca 0-17	Mladi 18-26	Deca 0-17	Mladi 18-26
Vrsta škole				
Ne pohađa predškolsku ustanovu, a predškolskog je uzrasta	380	0	39	0
Pohađa predškolsku ustanovu	237	0	20	0
Ne pohađa osnovnu školu, a osnovnoškolskog je uzrasta	4	0	7	0
Redovna osnovna škola	1143	0	95	0
Specijalna osnovna škola	122	3	147	7
Redovna srednja škola	436	87	63	17
Specijalna srednja škola	48	28	16	11
Škola za osnovno obrazovanje odraslih	0	2	6	1
Studenti - viša i visoka škola	1	264	0	39
Napustili školovanje - neosposobljeni	8	13	7	7
Završili školovanje	0	46	3	16

Podaci o mladima koji su napustili staranje usled emancipacije su takođe pretežno slobodne procene voditelja slučaja i stručnih radnika koji su u direktnom kontaktu sa ovom grupom

mladih. U beleženju ovih podataka, nedostaju podaci o nivou obrazovanja, stručnim kvalifikacijama mladih, kao i planovima za njihovu budućnost.

Ishodi obrazovanja mladih na smeštaju se ne evidentiraju i ne prate. Sa druge strane, alternativno staranje u Srbiji je vezano za trajanje redovnog školovanja, i traje do 26. godine, što je u odnosu na druge zemlje u svetu jako dug period zaštite. Zakonom o socijalnoj zaštiti, alternativno staranje je obezbeđeno deci i mladima do punoletstva, odnosno do završavanja školovanja. Ovaj stav unosi zabunu u tumačenje prava na alternativno staranje i zaštitu, jer ne pravi razliku između usluga za decu na staranju i usluga za mlade koji se osamostaljuju¹⁴. Mladi nakon punoletstva stižu prava na usluge za podršku u osamostaljivanju, poput stanovanja uz podršku, a ove usluge mogu koristiti maksimalno godinu dana ili do 26. godine života.

Prema prikazanim podacima vidimo da, iako postoji evidencija o broju mladih koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja, nema podataka o karakteristikama mladih koji se osamostaljuju. Podaci o mladima koji se osamostaljuju sa porodičnog smeštaja i mladih sa domskog smeštaja nisu prikazani komparativno u integralnom izveštaju o deci bez roditeljskog staranja. Primećuje se da se sadržina izveštaja o domovima i izveštaja o centrima za porodični smeštaj razlikuje. Ipak ni jedan izveštaj o deci u sistemu socijalne zaštite ne beleži podatak o nacionalnosti, polu i planovima za decu koja se osamostaljuju.

¹⁴ Izuzev SOS zajednice mladih koja je namenjena upravo mladima koji su na školovanju, a pre nego što stignu do faze Polu samostalnog života

7.3. Analiza planova emancipacije, trajanja i kvaliteta pripreme za napuštanje staranja

Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti (2011) i Pravilniku o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad, voditelj slučaja tokom rada sa korisnicima sačinjava Plan stalnosti za dete i porodicu i Plan za samostalan život, odnosno emancipaciju mlade osobe. Ovaj drugi plan donosi se pre navršene 14. godine deteta (Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad, čl. 66 i 75 i čl. 44 Zakona o socijalnoj zaštiti RS). Ovaj plan treba da predvidi koje su veštine potrebne mladoj osobi da bi mogla samostalno da funkcioniše, na koji način i u kom roku i uz čiju podršku će mlada osoba ispunjavati zadatke. Plan treba da uključuje i metode praćenja i evaluacije ispunjenih zadataka.

Planiranje emancipacije mladih na alternativnom staranju bi trebalo da postoji za svaku mladu osobu do navršene 14. godine starosti (ZSZ, 2011), a umesto toga veliki broj mladih ima samo tzv. “plan otpusta”, koji predstavlja dokument koji sadrži zaključak da mladima ističe pravo na korišćenje smeštaja, i eventualno na upućivanje na neku od usluga socijalne zaštite. Plan otpusta ne može zameniti planiranje emancipacije, jer se svodi samo na ishod, a emancipacija predstavlja proces. Ovaj plan otpusta predstavlja postupanje prema propisima i predstavlja praksu rada socijalnih službi, prema kojoj se donosi najkasnije šest meseci od trenutka kada osoba mora da napusti smeštaj. Kada su u pitanju mladi koji koriste usluge osamostaljivanja poput beneficiranog stanovanja, plan otpusta formuliše voditelj slučaja, koji ujedno postaje i savetnik za osamostaljivanje mladoj osobi. Ovakva postupanja dovode do toga da se čitava procedura uvođenja u osamostaljivanje skraćuje i formalizuje, a gledišta mladih se u ovim planovima uglavnom ne vide (Burgund, Žegarac, 2014).

Zanimljivo je da, iako svi domovi za decu i mlade u svojim narativnim izveštajima informišu o radu u postupcima procene i planiranja za korisnike; primeni skale stepena podrške; raznovrsnim programima i tretmanima koje pružaju korisnicima; o programima podrške školovanju i zapošljavanju; programima i aktivnostima koji podstiču sticanje životnih veština i osposobljavanja; o kulturno- zabavnim aktivnostima; o sportsko-rekreativnim aktivnostima i podršci u održavanju kontakata sa porodicom, ali ne i o planovima emancipacije. Ove sadržaje ustanove obezbeđuju iz sopstvenih resursa, oslanjajući se na podršku u lokalnoj zajednici, ali nema podataka o ovim aktivnostima u integralnom izveštaju zavoda o pripremi mladih za napuštanje alternativnog staranja.

Istraživanja o planiranu emancipacije u Srbiji su skromna i svode se na rezultate jedne studije koja je pokazala da za polovinu mladih na alternativnom staranju obuhvaćenih uzorkom, ne postoji plan emancipacije (Burgund, 2017). Kada je u pitanju analiza sadržaja plana, čak jedna petina zabeleški je neprecizna jer pominje samo da treba da se ostvari “otпуст” i “priprema”, a ne daje informacije o planiranju i koracima u pripremi mladih za osamostaljivanje. Razgovori sa

mladima u ovom istraživanju su potvrdili da mladi nemaju tačne informacije o tome šta ih očekuje po izlasku iz sistema, da informacije dobijaju ili od hranitelja ili od drugih mladih iz doma. Kada su u pitanju aktivnosti ostvarene planom emancipacije, samo jedna petina ispitanika je odgovorila na ovo pitanje. Ostaje otvoreno pitanje, da li to znači da ostatak ispitanika nema zabeležku o ostvarenim aktivnostima u planu emancipacije? I da li to zapravo znači da nema plana emancipacije za ostale mlade ljude, već se samo pravi “plan otpusta” i to neposredno pre nego što mladi izgube zakonsko pravo na alternativno staranje? (Burgund,2017).

Tokom razgovora sa odraslima koji se posredno i neposredno staraju o mladima koji napuštaju alternativno staranje stiče se utisak da je planiranje u sistemu socijalne zaštite generalno izazov.

„Planovi su neophodni, ali je generalno planiranje segment rada u sistemu socijalne zaštite koji je nekako daleko od toga da je dovoljno dobar, često je više formalno i povezuje se sa temama poput participacije i razvijanja posebnih profesionalnih veština...mislim da i planovi emancipacije, kao i svi drugi planovi, zahtevaju posebnu pažnju i nekako treba opremiti profesionalce da to rade efikasnije „.Savetnik za procenu stručnog rada

Dok se na planovima stalnosti u okviru domova i hraniteljstva radi, plan emancipacije ostaje obaveza voditelja slučaja. Ako i postoji plan emancipacije, onda ga sačinjava voditelj slučaja ne uključujući ni mlade ni zadužene vaspitače, odnosno savetnike za hraniteljstvo.

„Ako u dosijeima u centru i postoji takav neki plan u njemu ne učestvuje ni mlada osoba, ni zaposleni u domu, ali, kažem kad pričamo o planovima zaštite, to je druga priča, to se radi zaista timski i sa decom zajedno”.- Rukovodilac radne jedinice doma za decu bez roditeljskog staranja.

U planiranju emancipacije učestvuju nevladine organizacije, u okvirima svojih mandata rada, i to uvek čine zajedno sa mladima obezbeđujući im kontinuiranu podršku, pre svega u procesu zapošljavanja.

„Mi ih povezujemo sa poslodavcima, tj. firmama, tu dobijaju prilike za stalni posao i nekako se širi ideja o tome koje sve poslove mogu da obavljaju, šta im se to sve nudi“.- savetnica za zapošljavanje SOS Dečija sela.

Pružanje podrške tokom traženja zaposlenja i povezivanja sa poslodavcima je bio izuzetno važan segment savetodavnog rada. Pomoć mladima da nauče i da imaju snage da istraju u obavljanju radnih zadataka je cilj savetnika za zapošljavanje. Izazov za mlade koji su se osamostalili je da prihvate način rada koji obezbeđuje stalno zaposlenje, pri čemu treba da sačekaju mesec dana na nadoknadu.

„Oni su do poslova dolazili i pre nego što su došli kod nas, uglavnom preko drugara, poznanika, često su radili za dnevnicu i imali su povremene poslove, poslodavci velikih kompanija im nude stalni posao, radi mesec dana pa tek onda primi platu. Mladi koji dođu kod nas nisu u mogućnosti da prihvate takve poslove, dođu kod nas kad su gladni i bez posla, i oni su navikli da žive od danas do sutra sa poslovima na dnevnicu, da čeka mesec dana je puno, može u nekim situacijama da preživi mesec dana, ali baš teško”. Savetnik za zapošljavanje, Fondacija SOS dečija sela.

Tokom svih fokus grupa i intervjua stručni radnici su prepoznavali da za mlade, koji su u tranziciji ka samostalnosti, poseban izazov predstavlja obezbeđivanje kontinuiteta u preuzimanju odgovornosti za samostalan život. Zadržavanje posla, raspolaganje novcem i plaćanje računa kao i održavanje odnosa sa nadređenima za mlade predstavlja izazov. Vidimo da su upravo aktivnosti planiranja izazov za mlade koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja. Njihov diskontinuitet u životu, veliki broj promena i neobrađenih traumatskih iskustava, sa nedostatkom učešća u planiranju sopstvenog života, izgleda da ih onemoćava u preuzimanju odgovornosti za samostalno funkcionisanje. Za sistem, ovi mladi ljudi deluju lenji i nezahvalni za pomoć koja im je obezbeđena, dok ih zapravo sistematski čini zavisnim, štiteći ih od preuzimanja odgovornosti, i odlučivanja o svom životu.

7.4. Analiza participacije mladih u izradi i implementaciji planova emancipacije

Prema konvenciji o pravima deteta i Svetskom programu akcije za mlade (*The World Programme of Action for Youth to the Year 2000 and Beyond*), aktivno učešće mladih je centralno za uspešnu implementaciju mera usmerenih ka mladima, efektivnu participaciju mladih u društvu i donošenje odluka. U akcionom planu se ističe princip da mladi imaju pravo da iskažu svoje mišljenje oko svih stvari koje ih se tiču i koje na njih utiču, i da se njihova gledišta ozbiljno uvažavaju. Član 12 Konvencije jasno ističe da je participacija substantivno pravo sve dece i mladih ljudi (UN, 1989). Gledišta mladih je značajno saslušati i uvažiti bez obzira na uzrast, jer se participacija ostvaruje u skladu sa razvojnim mogućnostima i potencijalima dece i mladih.

S obzirom da je populacija mladih koji napuštaju zaštitu heterogena, izučavanje njihovih potreba i problema treba da bude fokusirano na njihove perspektive i mišljenja. Postupci koji „daju glas“ mladima zapravo ohrabruju mlade i podstiču njihovu rezilijentnost.

Sprovedeno istraživanje o učešću mladih u procesu donošenja odluka o osamostaljivanju je pokazalo da mladi nemaju tačne informacije o tome šta predstavlja plan emancipacije, mlada osoba se ne pominje u 1/3 planova emancipacije, a na pitanje ko učestvuje u planiranju emancipacije, najčešći odgovor je "svi". (Burgund, 2017). Ovo istraživanje je pokazalo da se planiranje emancipacije mladih na alternativnom staranju dešava stihijski, pred sam izlazak iz sistema i oni nemaju prilike da učestvuju u planiranju ovih ishoda. Sistemski se planira samo "otpuštanje" mladih, dok proces osamostaljivanja izostaje. Na ovaj način zadovoljava se deklarativno forma o obezbeđivanju prava na smeštaj mladima bez roditeljskog staranja do punoletstva odnosno završetka školovanja, ali izostaje njihova priprema za samostalan život. Na primeru mladih koji se spremaju da napuste alternativno staranje jasno se vidi da fokus sistema alternativnog staranja nije najbolji interes korisnika (mlade osobe), već zadovoljavanje potreba sistema. Ovakav način rada doprinosi sindromu "rotirajućih vrata", kada mladi koji nemaju veštine i resurse za samostalan život izlaze iz sistema alternativnog staranja namenjenog deci i mladima, i ulaze u sistem kao korisnici socijalne zaštite za odrasle.

S obzirom da se ne evidentiraju podaci na nivou zemlje o planovima emancipacije za mlade na alternativnom staranju, možemo samo da pretpostavljamo na osnovu izostanka informacija. Kao što je gore pomenuto, u nalazima FG dobijena je informacija da VS (ako) sastavljaju plan emancipacije bez učešća mladih, to onda znači da o participaciji mladih u planovima osamostaljivanja ne možemo da govorimo. Participacija predstavlja proces i da bismo bili sigurni da mladi, kada dostignu samostalnost, imaju kapaciteta i sposobnosti da donose odluke o svom životu, potrebno je postupno i dosledno ih uključivati u sve odluke koje ih se tiču.

Tokom intervjua sa predstavnicima sistema alternativnog staranja dobijena je informacija od svih učesnika da je participacija značajna i da postoje naponi da se mladi uključuju u procese

donošenja odluka, da se njihovo gledište uvažava u formiranju svih planova, ali i da mladi često imaju nerealne ideje i zahteve od sistema u pogledu njihove budućnosti.

„Oni misle da s obzirom na sve tragedije koje su doživeli, neko je dužan da im to nadoknadi i teško odustaju od te misli“ - Predstavnic domova za decu bez roditelja.

Ljudi iz sistema prepoznaju da mladi imaju želje ali ne i planove i spremnost da rade na ostvarenju tih želja, tako da se uvažavanje njihovih želja ne može poštovati, jer, prema mišljenju odraslih nije održivo ni realno.

Učesnici fokus grupa su ukazivali i na ometajuće faktore za učešće mladih u procesu planiranja emancipacije, kao što su preveliki broj odraslih uključenih u život mladih koji onemogućavaju da se glas mladih čuje. Nekada je na sastancima za izradu planova prisutan veliki broj odraslih osoba uključujući VS, savetnike za hraniteljstvo, hranitelje, staratelje, pa postoji jedan disbalans i mlada osoba ostaje nepodržana da komunicira i zastupa svoje gledište. U takvim okolnostima nema timskog rada, nije funkcionalna takva komunikacija, jer i ako dete govori, obično nema razmene i komunikacija nije svrsishodna.

„Tokom jednog nadzora za decu mlađu od deset godina, videli smo da je jedna osoba potpisala jedno rešenje, druga drugo...ustanovili su da je jedno dete promenilo 8 voditelja slučaja u 3 godine, zamislite sad tu osobu koja treba da izađe iz sistema“.-voditelj slučaja.

„Mi smo radili jedno istraživanje, šta je najvažnije oko planiranja i emancipacije, i najupečatljivije je da oni (mladi) hoće jednu osobu, jedan iz centra i jedan iz doma, čim ima treći i četvrti, to ne valja“ - Predstavnik domova za decu bez roditelja.

Ovi nalazi upućuju na potrebu za analizom načina na koji se deca i mladi pripremaju za napuštanje sistema alternativnog staranja u Srbiji. Konvencija o pravima deteta (1989) kao i zakonska regulativa Srbije, nalažu da deca i mladi učestvuju u pripremi za emancipaciju i napuštanje alternativnog staranja. U cilju unapređenja interesa i dobrobiti dece, od suštinskog značaja je uključivanje dece i mladih u pitanja koja ih se tiču (Ridge, 2002). Isključivanje dece iz procesa donošenja odluka dovodi do smanjenja doživljaja ličnih kompetenci, a time i do smanjenja samoefikasnosti kod dece i mladih (Maddux, 2002; Snyder, Lopez, 2007).

8. GDE ODLAZE MLADI KOJI NAPUSTE ALTERNATIVNO STARANJE?

Sistemska evidencija o mladima koji napuste alternativno staranje ne postoji, dostupni su samo podaci o mladima koji, kao odrasli, postanu korisnici usluga socijalne zaštite. Nakon što napuste sistem alternativnog staranja informacije o mladima i njihovoj samostalnosti, imaju odrasli koji su se starali o njima ukoliko su napravili takvu vrstu odnosa da im se mladi javljaju i da ih informišu o svom životu.

„Mi to radimo na nekom ličnom nivou, i sa svim mladima koji su prošli kroz našu organizaciju održavamo telefonsku komunikaciju, jer oni uvek dobiju ili savetnika ili neku osobu na koju su upućeni i sa kojom održavaju povremeni kontakt, viđaju se”. -predstavnic NVO.

Svi učesnici Analize imaju kontakt sa nekim mladima koji su se osamostalili, a kažu da je to zahvaljujući nekim njihovim karakteristikama, koje doprinose da se odnos održava.

Nevladine organizacije imaju određeni nivo praćenja, naravno samo za one mlade koji su korisnici njihovih usluga. Na taj način imamo informacije o tome da je praćenje i podrška za mlade u periodu od šest meseci nakon obezbeđivanja usluge korisna za mlade i da im obezbeđuje određenu vrstu sigurnosti.

„Mladima jako znači što smo mi tu za njih i što mogu da nas posete i da nam se obrate kada im je potrebna pomoć i podrška, nekada samo dođu da nas pozdrave”.- Savetnik za osamostaljivanje mladih Fondacija SOS Dečija sela

Jedino nevladina organizacija Zvezda ima uređeni i strukturirani vid praćenja mladih u trajanju od godinu dana nakon napuštanja alternativnog staranja. Informacije o mladima prikupljaju na šestomesečnom nivou i evidenciju dostavljaju kolegama iz Bugarske koji prate ove ishode za mlade u svim državama koje su učesnice projekta. Prikupljaju se informacije na izlasku iz programa o edukaciji, veštinama, mrežama podrške, zdravlju i osećanju spremnosti i informacije se proveravaju nakon 6 meseci i godinu dana od prestanka usluge o stanovanju, odnosima, poslu, podršci i osećanjima nezavisnosti. Ovakav vid praćenja je moguć, za NVO Zvezda, zbog malog broja korisnika koji napuste uslugu na godišnjem nivou, a sa druge strane je od izuzetnog značaja za praćenje ishoda usluga za osamostaljivanje koje se obezbeđuju za mlade. Vođenje evidencije o mladima i nakon napuštanja alternativnog staranja bi bilo izuzetno korisno u vidu kreiranja usluga za podršku mladima koji su se osamostalili, ali i prevenciju od rizičnih ponašanja i ugrožavanja mladih.

Nalazi istraživanja o mladima koji se spremaju da napuste alternativno staranje upućuju da nijedna mlada osoba ne oseća spremnost za samostalan život i da preovladavaju osećanja straha i uznemirenosti od osamostaljivanja (Burgund, 2017). Spremnost predstavlja koncept koji je

teško objektivno meriti jer u mnogome zavisi od subjektivne procene i doživljaja osobe da može i da će uspeti samostalno da živi i funkcioniše. Emancipacija predstavlja proces koji ima individualno trajanje za svaku osobu. Studije koje se bave merenjem ishoda u određenim trenucima, ne obezbeđuju podatke o procesu, već se o procesu posredno zaključuje na osnovu ishoda.

Obezbeđivanje sistemskog i kontinuiranog praćenja osamostaljivanja mladih na alternativnom staranju bi doprinelo evaluaciji usluga za ovu populaciju mladih, i obezbedilo jasne smernice i preporuke za uvođenje onih usluga i modela koji su u funkciji osamostaljivanja mladih. Istraživanja o mladima u našoj zemlji se ne bave efektima osamostaljivanja mladih nakon napuštanja alternativnog staranja, jer bi ovakva istraživanja podrazumevala longitudinalne studije, koje zbog vremena i resursa prevazilaze kapacitete istraživačkih institucija. Izostaje praćenje ishoda savetodavnog rada sa mladima koje bi se pokazalo kao relevantno tek nakon proteka izvesnog vremenskog perioda od dve do pet godina kada bi mladi mogli da primene ono što su dobili iz tog savetodavno-usmeravajućeg odnosa.

9. ANALIZA KVALITETA PODRŠKE MLADIMA U OSAMOSTALJIVANJU NAKON IZLASKA SA ALTERNATIVNOG STARANJA

Mladima koji se osamostaljuju iz sistema alternativnog staranja potrebna je podrška i usmeravanje, jer su njihove tranzicije ka samostalnosti u velikoj meri skraćene. Ovi mladi osećaju veliki pritisak i stres usled neizvesnosti koju nosi samostalan život. Istraživanja su pokazala da mladi cene svaku vrstu dostupne podrške, a kao podršku opažaju i odsustvo problema u komunikaciji sa osobama iz sistema alternativnog staranja (Burgund, 2017). Izgleda da je česta situacija da je samo jedna osoba iz sistema prepoznata kao izvor podrške za mlade u procesu osamostaljivanja.

„Svi mi ostanemo u kontaktu sa nekim mladima, često osećamo i grižu savesti, jer ne možemo sa svima, ali prosto oni nas odaberu da ostanemo deo njihovog života“-predstavnic Centra za zaštitu odojčadi dece i omladine

Nakon osamostaljivanja mladi se suočavaju sa potrebama za podrškom i osloncima i tada su izgleda pod izuzetnim stresom i preispitivanjem resursa.

„Kao da i sami proveravaju šta je to što imaju i na šta mogu da računaju, i pozivaju se na neke starije kontakte koji možda i nisu toliko funkcionalni“ - predstavnic NVO.

Veliki broj aktivnosti nevladinih organizacija je upravo usmeren na identifikovanje potreba za podrškom kod mladih koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja, i jačanjem kapaciteta za traženje pomoći, kao i povezivanja sa značajnim osobama i negovanje tih odnosa.

Pomagači iz domova su sa druge strane istakli jedan nepovoljan aspekt u osamostaljivanju mladih, koji doprinosi da mladi zapuštaju i zapostavljaju svoje mreže, jer dobijaju tokom smeštaja poruku od sistema

„Da će se sve nekako za njih organizovati i jako su razočarani ako pažnja nije usmerena na njih i ne mogu da prihvate da je sada red na njih da preuzmu odgovornost u građenju, održavanju i negovanju mreža podrške“.- Predstavnik domskog smeštaja.

Prilikom Analize, svi učesnici su istakli značaj psihosocijalne podrške, koju su izdvojili kao prioritetnu i u odnosu na sticanje veština za samostalan život. Pojedini učesnici su istakli da se sa odgovarajućim sistemom podrške mladi mogu osposobljavati kontinuirano i prema potrebama, jer imaju gde da potraže pomoć, informaciju i oslonce.

„Kada bi se izvukli iz zaštite blagovremeno... ako bismo u startu imali resurse da ih spremamo za povratak u porodicu ili usvojenje, duboko verujem u to“ - Savetnica za hraniteljstvo.

Prepoznata je potreba korišćenja postojećih resursa u vidu pripreme hranitelja za rad na osamostaljivanju mladih.

„Veliki efekat ima kada hranitelji rade na osamostaljivanju deteta u svakodnevnim uslovima, koji će dati rezultat u 18. ili 20. godini“- Supervizorka za hraniteljstvo.

Takođe je zapaženo da su mladi, učesnici projekta „Jaki mladi“, širili svoje mreže podrške prenoseći dobra iskustva i povezujući se sa drugim mladima, koji su se osamostalili iz sistema, i uspeli da obezbede stan, posao i stabilnost u životu. Prenoseći svoja iskustva mladi su kontaktirali one mlade za koje su znali da im je pomoć potrebna, i na taj način učestvovali u širanju svojih mreža podrške.

S obzirom da su istraživanja ukazala da je mladima potrebna podrška značajnih drugih iz okruženja, a sistem alternativnog staranja čini najbliže okruženje mladih, logično je da izvore podrške tokom osamostaljivanja mladi dobijaju iz sistema. Možemo pretpostaviti da bi mladima u osamostaljivanju podrška ljudi koji se o njima staraju poput voditelja slučaja, savetnika za hraniteljstvo i vaspitača iz doma bila zaista korisna u osnaživanju i ohrabrivanju u tranziciji ka nezavisnosti.

Ovi nalazi upućuju na izazove u planiranju i održavanju kontakta i odnosa kojima nedostaje kontinuitet i stabilnost pa se prilikom osamostaljivanja kod mladih javlja pojačan stres i strah od samostalnosti.

10. ULOGA PROFESIONALACA IZ SISTEMA ALTERNATIVNE BRIGE U PROCESU PRIPREME I OSAMOSTALJIVANJA MLADIH

Veliki broj mladih provodi na smeštaju više od 5 godina. Istraživanja su pokazala da mladi u sistemu alternativnog staranja u Srbiji provedu u proseku 7 godina i 8 meseci. Veoma značajan podatak je i da nešto više od petine mladih iz ovog istraživanja (21.5%) provede između 10 i 15 godina na smeštaju (Burgund, 2017). Od dve do šest godina je boravilo 32.8%, dok 25.2 % ostajalo od 6 do 10 godina na smeštaju. Kao što su i ranija istraživanja pokazala, najveći procenat mladih 32.5% ostaje na smeštaju više od 10 godina (Žegarac, 2014).

Nalazi istraživanja takođe upućuju da za 2/3 mladih registrovan jedan smeštaj, dok je nešto manje od četvrtine mladih imalo dva smeštaja, a ispod 5 % mladih je bilo na tri i više smeštaja (Burgund, 2017). Ovaj podatak je značajan jer upućuje da jedan broj mladih sa promenom smeštaja promenio i veliki broj odraslih koji se o njima staraju.

Svaka mlada osoba na alternativnom staranju ima zaduženog voditelja slučaja, zavisno od vrste smeštaja, savetnika za hraniteljstvo, odnosno socijalnog radnika u instituciji, vaspitača ili hraniteljske porodice. Pored ovih ljudi, mladi koji se spremaju da napuste alternativno staranje bi trebalo da imaju i savetnika za osamostaljivanje, a jedan broj mladih su i korisnici usluga nevladinog sektora koji im pomažu u sticanju samostalnosti. Kada posmatramo broj odraslih osoba u životu onih mladih koji su bili na većem broju smeštaja onda vidimo da se ovaj broj uvećava dvostruko ili više puta u zavisnosti od broja smeštaja. Ova činjenica onemogućava mladima da razviju odnose i mreže podrške sa svim odraslima i predstavlja izazov za mlade da integrišu mesto svih ljudi koji se o njima staraju u svoj život.

Nalazi istraživanja takođe upućuju da mladi prepoznaju osobe iz Sistema, znaju da oni postoje i koje su njihove uloge i funkcije ali njihovu podršku ne prepoznaju kao značajnu. (Žegarac i sar.2018). Izgleda da mladi na porodičnom smeštaju imaju doživljaj da dobijaju manje podrške (hraniteljstvo (33.8%) srodničko hraniteljstvo (14.8%) od mladih u domu (32.2%). Za mlade na porodičnom smeštaju hranitelji ne predstavljaju značajnu pomoć, jer je samo jedna osoba napisala da od hranitelja dobija značajnu pomoć. Sličnu situaciju nalazimo kod mladih na domskom smeštaju, oni osoblje iz doma retko vide kao izvor značajne pomoći - samo u tri slučaja. Izgleda da najviše značajne podrške mladi procenjuju da dobijaju od voditelja slučaja, mada ni ovde ta značajna podrška nije velika, a najveća je kod mladih na hraniteljskom smeštaju. (Burgund,2017)

Poseban izazov za uspostavljanje poverenja i odnosa saradnje predstavlja i česta promena stručnih radnika koji su zaduženi za njih.

„Poseban problem je što se stručni radnici smenjuju na tri meseca, pa se ne vidi dete dug vremenski period, pa su se deca izgubila na papiru “- Voditelj slučaja u centru za socijalni rad.

Jedan broj učesnika FG se usaglasio da zbog tehničko organizacionih uslova u instituciji ne stignu da obiđu neku decu i mlade po godinu dana. Ovakvi konteksti imaju uticaj na uspostavljanje odnosa sa mladima, na način uključivanja mladih u procese donošenja odluka (pogotovo ako nemaju kontakte sa mladima) i u osnaživanje mladih u cilju osamostaljivanja. Učesnici FG su istakli da je značajan uticaj profesionalaca u životu mladih s obzirom da mladi provode u Sistemu puno vremena i da su upućeni na odrasle, koji u njihovo ime i za njih, odlučuju o svim pitanjima koja su od značaja za njihov razvoj, a time i samostalnost.

„S obzirom da, nažalost, deca u Srbiji steknu “dug staž” u sistemu zaštite (npr. u hraniteljstvu 8 godina i više) profesionalci za njih predstavljaju veoma važne osobe i njihova uloga je neminovno značajna. Pa tako i u procesu osamostaljivanja. Priprema za osamostaljivanje, participacija mladih, zastupanje prava mladih, informisanje mladih o dostupnim uslugama samo su neki od važnih tački u ovom procesu gde je uloga profesionalca od krucijalne važnosti”- istraživačica i asistent na Filozofskom fakultetu u Nišu, katedra za socijalni rad i socijalnu politiku.

11. ANALIZA PRIMERA DOBRE PRAKSE UPOREDNIH SISTEMA U PRIPREMI MLADIH ZA NAPUŠTANJE ALTERNATIVNOG STARANJA

Kvalitet i kvantitet zvaničnih podataka i dokaza iz istraživanja, kada su u pitanju mladi na smeštaju, predstavlja izazov internacionalnih istraživanja zbog jezika i terminologije, zakonskih i političkih okvira (Munro i sar., 2005; Pinkerton, 2006; Stein, 2005; Ward, 2012). Komparativna istraživanja dečije zaštite su pokazala značajne semantičke razlike u ključnim terminima i konceptima u različitim zemljama (Hetherington, 1998; Hearn i sar., 2004). Čak i prilično jednostavna određenja kao što je „dete“ ili „dete bez roditeljskog staranja“ mogu se razlikovati u različitim društvima i kroz različite vremenske periode kao i pokušaji da se porede politike koje promovišu njihovo zdravlje i dobrobit (Ward, 2012). Da bi poređenje bilo validno, potrebno je uzeti u obzir svu decu i mlade koji su smešteni u vanporodično okruženje (UN, 2009).

Vlada pomoću statističkih podataka prati ishode kod mladih koji su napustili smeštaj. Istraživači su otkrili da zemlje koje imaju kulturu merenja uspeha, kao što je SAD i Engleska, imaju razvijene sisteme sakupljanja podataka (Tweddle, 2005). U nekim drugim zemljama, kao što je Švedska, podaci se više koriste za razvijanje politika i planiranje usluga nego za praćenje napretka rada agencija koje obezbeđuju dečiju zaštitu (Tweddle, 2005). Države imaju različite načine sakupljanja podataka kao i različite razloge da ne sakupljaju podatke. Postoje značajne razlike i između toga šta se sakuplja od podataka, šta je uključeno u statistiku i koliko često se sakupljaju podaci, kao i koliko često se prezentuju ti podaci. Sve ovo znatno komplikuje poređenje podataka među zemljama (Munro i sar., 2005).

U nekim zemljama manji broj dece i mladih na smeštaju može da govori u prilog jakim i stabilnim vezama sa starateljima ili proširenim mrežama podrške u zajednici koje pružaju deci i mladima alternative izdvajanju iz porodice. U Španiji, koja je društvo koje nastoji da uspostavi balans između odgovornosti porodice i društva, mali broj dece je na staranju, a o deci se češće staraju rođaci nego država. Najveći broj hraniteljskih porodica u Španiji su srodničke porodice (Del Valle i sar., 2009). Podržavanjem porodičnog smeštaja utiče se na jačanje porodične mreže i na određeni način rasterećuje mlade od naglog prekida smeštaja. Ovako organizovan sistem alternativnog staranja osigurava mreže porodične podrške u toku procesa osamostaljivanja i ostavlja „otvorena vrata“ šire porodice ako mladima pri osamostaljivanju zatreba pomoć i podrška.

Na ishode emancipacije u velikoj meri mogu uticati razlike u iskustvima mladih na smeštaju. U Mađarskoj i Izraelu, većina mladih koji napuštaju alternativno staranje izlaze sa rezidencijalnog smeštaja, gde je veliki broj njih proveo veći deo svog detinjstva. U ovim zemljama institucionalizacija je značajan problem, a cilj politika je razvoj programa i usluga koje su usmerene ka pomoći za emancipaciju ovih mladih.

Zakon o nezavisnom hraniteljstvu SAD (FCIA, 1999) je usvojio klauzulu po kojoj se znatan deo finansija svake države izdvaja za mlade od 18. – 21. godine na alternativnom staranju, koji su u

tranziciji ka samostalnosti. Sredstva se odnose na pomoć u obrazovanju i sticanju kvalifikacija za ove mlade do 23. godine. Ovaj zakon je od zdravstvenog i socijalnog sistema zahtevao da preciziraju ishode koji se očekuju od programa osamostaljenja, i države moraju da prikupljaju podatke o ovim ishodima.

U Australiji se obezbeđuje kao vrstu finansijske podrške od 1.000\$ za svaku mladu osobu koja napušta staranje (TILA, 2015) koju mogu koristiti do godinu dana nakon osamostaljenja. Pored nekoliko inicijativa, samo Južni Wels ima uređen sistem usluga podrške za mlade koji napuštaju staranje (Department of Human Services, 2005; Mendes, Moslehuddin, 2004a).

Kanadski sistem zapošljavanja omogućava mladima da se zaposle po završetku školovanja. Ipak, mladi koji napuštaju alternativno staranje suočavaju se sa izazovima vezanim za niske obrazovne kvalifikacije, pa u Kanadi nalaze samo na poslove koji su loše plaćeni. Šansa za dobijanje materijalne pomoći varira od provincije do provincije, ali se materijalna podrška uglavnom prekida nakon 18., 19. godine. Ipak, da bi se olakšala tranzicija, davanja se mogu produžiti najviše do 23. godine, za mlade čija je egzistencija ugrožena. Usluge obuhvataju materijalna davanja, stomatološke usluge, savetovanje, stipendije za školovanje ili edukacije (Serge i sar., 2002).

Irsku karakteriše visok stepen kvalifikovanih mladih ljudi. Manje od 4% mladih ne završi srednju školu (Gorby i sar., 2005). Kada je u pitanju pristup uslugama, Irska za nezaposlene starije od 18 godina obezbeđuje nedeljna davanja dok traže posao. Škole i univerziteti koji su ranije bili besplatni, sada imaju olakšice za mlade bez roditeljskog staranja. Pristup zdravstvenim uslugama za najsiromašnije je besplatan. Zakon o dečijoj zaštiti iz 1991. reguliše sistem staranja o deci i mladima u Irskoj. Briga o deci bez roditeljskog staranja je u nadležnosti državnog zdravstvenog sistema koje obezbeđuje zdravstvenu i socijalnu zaštitu na celoj teritoriji. Prema zakonu o socijalnom staranju, mladi koji napuštaju alternativno staranje do 21. godine života imaju pravo na podršku. Podrška se odnosi na posete, savetovanje, podršku u obrazovanju i završavanju škole, novčanu pomoć, obezbeđivanje privremenog smeštaja ili saradnju sa organima koji obezbeđuju stanovanje za mlade koji napuštaju alternativno staranje.

Sistem staranja o deci u Francuskoj, nudi podršku kada mladi ljudi napune 18 godina (Jeunes Majeurs) za svaku mladu osobu bez adekvatne podrške porodične mreže. Zahtevi se podnose lokalnim vlastima, privatnim agencijama ili dečjim sudovima i odnosi se samo na mlade koji napuštaju alternativno staranje. Mladi odrasli dobijaju lični budžet da im pomogne sa obrazovanjem ili usavršavanjem (grantovi da završe studije, steknu vozačke dozvole, snabdevanja za obuku za posao, lični krediti). Oni mogu ostati sa svojim hraniteljskim porodicama, u stambenim ili specijalizovanim ustanovama, ili imaju nezavisni smeštaj. Ove naknade i finansijske dodatke koriste maksimalno do 21. godine starosti. Nakon toga, moraju da se suoče sa četvorogodišnjim prekidom („rupa”) u pružanju pomoći, jer je primanje socijalne pomoći dostupno samo za starije od 25 godina (osim ukoliko je u pitanju izdržavac domaćinstva). Neke lokalne vlasti sa posebnim fondovima dobrotvornih organizacija u izuzetnim slučajevima mogu da im pomažu dok ne napune 23 godine (Helfter, 2014).

Nemačka je poznata po smeštaju u tzv. socijalno-pedagoškim zajednicama, koje imaju tradiciju uspešnog osamostaljivanja. Obezbeđuje se podrška mladima da završe školu, izbegnu delinkventno ponašanje i pronađu zaposlenje. Socijalno-pedagoška tradicija ističe značaj obrazovanja i vaspitanja dece i mladih kao i savetovanja njihovih roditelja. Ovakva praksa, koja je snažno podržana od strane sistema socijalnog staranja, omogućava podršku roditeljima i njihovoj deci još na ranom uzrastu. U poslednjih 30 godina nerezidencijalne forme pomoći kao što su savetovanje, pomoć porodici, socijalni grupni rad i drugi, predstavljaju dodatak rezidencijalnom staranju i postali su deo sistema staranja o deci kao deo usluga u tzv. socijalno-pedagoškim zajednicama. Centralna tačka u zakonu federalne države koji se odnosi na sve mlade ljude do 27. godine starosti, pravo je deteta na pomoć u vaspitanju i obrazovanju. Ovo pravo deteta je u tesnoj vezi sa prirodnim pravom roditelja da obezbede to pravo na vaspitanje i obrazovanje. Služba za decu i mlade ima važnu ulogu, jer je odgovorna za ceo proces upravljanja staranjem. Ova kompleksna veza (Schwabe, 1996) između roditelja, mladih i zakona (uključujući i nevladin sektor) određuje pravnu situaciju za decu na staranju u Nemačkoj.

Zakonodavna regulativa u Bugarskoj i Mađarskoj obuhvata neke vrste podrške za mlade koji su odrasli u sistemu alternativnog staranja, a postoje razlike u tipovima i vrsti podrške. U Mađarskoj je mladima dostupna finansijska podrška koja zavisi od njihovih okolnosti i potreba. Bugarska, sa druge strane, stavlja akcenat na podršku u osposobljavanju za rad i zapošljavanje mladih od 16 godina pa naviše (Child Protection Act, 1997).

Novi holandski Zakon o staranju, uveden 2005. godine, ojačao je pravni položaj deteta. Biro Jeugdzorg (BJZ, tj. Omladinsko agencijsko staranje) je postao centralni servis za obezbeđenje intenzivnih oblika usmeravanja i tretmana (Knorth i sar., 2003). Pored toga, briga o mladima u cilju prevencije i pružanja lako dostupane podrške je fokusirana na lokalni nivo (nivo opštine). U Holandiji, mladi koji napuštaju staranje uključeni su u specijalizovane programe usmerene na olakšavanje tranzicije i prevenciju socijalne isključenosti. Ovi program su inače predviđeni za sve mlade koji su isključeni iz školovanja, te nemaju potrebne kvalifikacije ili imaju teškoće da se snađu na tržištu rada. Bez detaljnijeg istraživanja teško je zaključiti da li mladi koji napuštaju alternativno staranje u Holandiji imaju koristi od inkluzivnih pristupa koji nudi ovakav nivo podrške mladima koji su u riziku od isključenosti ili su ovi mladi nepriviligovani zbog nedostatka programa koji bi targetirali njihove specifične potrebe.

U Rumuniji, za napuštanje alternativnog staranja posebno su važna dva novija zakona. Zakon o prevenciji i iskorenjivanju socijalne isključenosti iz 2002. obezbeđuje prioritet za zaštitu mladih uzrasta od 16 do 35 godina, nudi pristup zdravstvenoj zaštiti, značajnu finansijsku podršku za sticanje ili iznajmljivanje kuće na tri godine, a propisan je i sistem ugovora o radu i podsticaji poslodavcima koji zapošljavaju ove mlade koji traju najmanje dve godine. Drugo, usvojen je zakon koji promovise zaštitu i prava deteta 2004. koji blisko oslikava Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima deteta. Zakon promovise zatvaranje velikih institucija; definiše da je trajna odgovornost porodice i zajednice da brinu o detetu, dok je državna intervencija komplementarna, i uvodi minimalne standarde dobre prakse u javnom staranju, sledeći preporuke Izveštaja iz 2003. za EU. To je i prvi zakon o dečijem staranju koji nudi značajne odredbe o brizi o mladima,

kao što su dve godine smeštaja, zapošljavanje i podršku nakon otpusta. Iako ova podrška deluje velikodušno u poređenju sa drugim zemljama, ona predstavlja opterećenje za lokalne budžete. Na ove odredbe Zakona utiču dva faktora: kvalitet pripreme za mlade koji se spremaju da napuste alternativno staranje i adekvatnost informacija su im obezbeđene. Od 2005. došlo je do razvoja usluga koje povezuju mlade i resurse u zajednici a koje obezbeđuju mladima individualizovane programe pripreme za osamostaljivanje u partnerstvu sa odraslima.

Međutim, kapacitet sistema za zaštitu mladih koji se osamostaljuju je ograničen niskom sposobnošću Nacionalne agencije za zapošljavanje (ANOFM). Zato se mladi koji napuštaju staranje često suočavaju sa nezaposlenošću, usled neadekvatnih kvalifikacija i stigme. Nacionalna strategija za socijalnu inkluziju mladih koji napuštaju sistem alternativnog staranja (HG 669/2006) dodala je nove strategije za pripremu (npr. predviđen je modul o životu i porodici u školske programe, pristup visokom obrazovanju je olakšan i sl.). Dalje, predviđeno je trogodišnje praćenje, različite opcije stanovanja, pristup savremenim profesionalnim obukama, poslovima i bazama podataka i istraživanja. Novi Vodič za napuštanje zaštite uvodi četiri inovativna koncepta kao što su: postepeni prelazak, fleksibilne godine života na otpustu, kao i mogućnost da se mladi vrate na staranje, ako u početku budu neuspešni u integraciji (str.43).

Iz navedenog komparativnog pregleda vidimo da se sve zemlje suočavaju sa raznorodnim problemima u podržavanju mladih tokom tranzicije ka samostalnosti. Većina zemalja prepoznaje usluge za mlade u tranziciji praveći razliku između usluga za decu na alternativnom staranju i mladih u procesu osamostaljivanja. Čini se da je najveći izazov za zakonodavstva svih zemalja pronalaženje prave mere između zaštite i osnaživanja mladih da preuzmu odgovornost za sopstvenu budućnost.

S obzirom da Srbija obezbeđuje mladima "zaštitu" do 26. godine, bez posebnih usluga za mlade u tranziciji, primeri drugih zemalja mogu poslužiti kao korekcije normativnog okvira za osamostaljivanje mladih, a za početak nužno je da prepoznamo grupaciju mladih koji napuštaju alternativno staranje kao osetljivu grupu u Sistemu alternativnog staranja.

Čini se da bi smanjivanjem uzrasne granice za obezbeđivanje kompletne zaštite za mlade na 22,23 godine, i obezbeđivanjem usluga za mlade u tranziciji do 26. godine, a za pojedine i duže, postigli efekti nezavisnosti i osećanja sigurnosti kod mladih u većoj meri. Ovakva rešenja zahtevaju reorganizaciju sistema alternativnog staranja, ali suštinski ne proizvode dodatne troškove u finansiranju. Evidencija o mladima, koji koriste određene usluge kao podršku u osamostaljivanju, je neophodna kako bi se postojeće usluge unapredile i prilagodile mladima koji ih koriste. Praćenje mladih i nakon osamostaljivanja u trajanju od minimalno 2 do 5 godina bi obezbedilo pouzdane informacije o procesu osamostaljivanja, o izazovima sa kojima se mladi suočavaju, ali i o korisnim rešenjima koje pronalaze kako bi opstali onda kada usluge podrške više nisu dostupne.

12. ZAKLJUČCI I PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE POLOŽAJA MLADIH KOJI SU U PROCESU PRIPREME ZA NAPUŠTANJE ALTERNATIVNOG STARANJA I OSAMOSTALJIVANJA (NORMATIVNI I STRATEŠKI OKVIR)

Nalazi Analize upućuju da se mladi koji se spremaju da napuste alternativno staranje u Srbiji suočavaju sa brojnim izazovima. Od uobičajenih razvojnih koje nosi adolescencija, do specifičnih kao što je formiranje identiteta u okolnostima prekinutih veza i odnosa, i uz teškoće artikulacije sopstvenog glasa u situaciji koja nije podržavajuća za stvarnu participaciju.

Nedostatak veština i smernica za podršku mladima da izgrade odnose i integrišu u svoju životnu priču, pomagači iz Sistema pripisuju prevelikom broju mladih po voditelju slučaja i izazovima administracije kao i sistemskim ograničenjima poput nedostataka usluga za ovu populaciju mladih. Svi učesnici Analize zapažaju da je potrebno odgovoriti na potrebe mladih radi njihove dobrobiti upućujući na odgovornosti drugih uključenih aktera. U situaciji gde je za mladu osobu zadužen veliki broj profesionalaca postoji rizik od podeljene (ne)odgovornosti koji dovodi do izostanka intervencija.

Sistem alternativnog staranja u Srbiji se suočava sa brojnim izazovima. Centri za porodični smeštaj i usvojenje ne pokrivaaju celokupnu teritoriju Srbije, voditelji slučaja su preopterećeni brojnim zahtevima, procedurama i nedostacima u materijalnim i ljudskim resursima. U takvim okolnostima dolazi do razmatranja i intervencija samo u kriznim situacijama, pa ostaje otvoreno pitanje šta se dešava sa mladima ukoliko se njihova situacija ne prepoznaje kao krizna?

Zakonska regulativa u oblasti pripreme mladih za napuštanje alternativnog staranja u Srbiji se ne poštuje. Mladi nemaju plan emancipacije do navršene 14 godine, a i kada ga imaju on nije individualizovan i usklađen sa njihovim karakteristikama i potrebama. Pošto nemamo podatke o planovima, možemo da pretpostavimo da se planiranje ne revidira i ne prilagođava novonastalim aktivnostima.

Mehanizmi za sprovođenje zakonskih odredbi su neprecizni kada je u pitanju uključivanje mladih, a svest o planiranju emancipacije kod donosioca odluka nije razvijena. Voditelji slučaja, savetnici za hraniteljstvo i osoblje doma, kao predstavnici sistema imaju svest o potrebi za planiranjem i participacijom mladih u donošenju odluka, ali je u realnosti ne sprovode zbog raznorodnih tehničko-organizacionih kao i izazova u koordinaciji uloga i odgovornosti.

S obzirom da je participatorna praksa suprotnost dugogodišnjem ekspertsko-medicinskom pristupu, izgleda da su potrebne edukacije u pogledu sticanja znanja i veština za uključivanje dece i mladih u procese donošenja odluka. Zaokret u tretiranju mladih na alternativnom staranju kao kompetentnih, sposobnih pojedinaca koji imaju prava na učešće u donošenju odluka, zahteva promenu paradigme koja traži adaptaciju, edukaciju i posvećenost. Da bi se mladi uključili u procese donošenja odluka i da bi se njihove odluke poštovale, potrebno je da se odrasli donosioci odluka odreknu nekog dela svoje moći. Mladi se postepeno uče participaciji pa bi njihovo uključivanje trebalo da počne od samog ulaska u sistem alternativnog staranja.

S obzirom da je planiranje za mlade koji se spremaju za osamostaljivanje naročito izazovno, jer ne postoje informacije ni o broju ni o sadržaju planova emancipacije, čini se da se intervencije u okolnostima nesavladivog obima posla i isprepletenih nadležnosti sprovode sporadično, bez kontinuiteta i jasnog cilja. Sistem alternativnog staranja je nefleksibilan za potrebe adolescenata i ne prepoznaje da i on treba da se adaptira, te oni koji se ne mogu uklopiti u uniformne- *one size fit all* usluge postaju marginalizovani ili odbačeni.

Sistemska rad na odnosima mladih sa biološkom porodicom i drugim značajnim osobama se svodi na sporadičnu podršku kontaktima sa biološkom porodicom, što mlade pred izlazak iz sistema čini zbunjenima i uplašenima. Profesionalci prepoznaju i automatski verbalizuju da su odnosi važni adolescentima, ali nemaju razrađene prakse kako negovati te odnose.

Odrasli u sistemu nailaze na prepreke za potpuno učešće mladih u odlukama koje se tiču njihovog života i osamostaljivanja. To mladima šalje i eksplicitne i implicitne poruke da ih odrasli ne razumeju, ne uvažavaju i ne podržavaju. Samostalno i na relevantan način podržano odlučivanje, kao najviši stepen participacije, neretko ostaje nedostižan standard. Participacija mladih je proces i značajna je ne samo za sticanje nezavisnosti i osamostaljivanje (za ono što će mladi 'postati' u budućnosti), već ona služi omoćavanju mladih od samog ulaska u sistem ukoliko se dosledno neguje. Ako mladi nemaju uverenja da je njihovo gledište važno, ako nisu motivisani i podržani da budu uključeni u stvari koje ih se tiču, ako nemaju prilike da učestvuju u proceni prioriteta, oni ostaju ranjiviji i otvoreniji za uticaje u okruženju koji mogu biti negativni. Izgleda da mladi neretko i ne pokušavaju da saopšte svoje mišljenje, jer postoji uverenje da ih oni koji donose odluke o njihovom životu zapravo neće slušati i čuti njihovo gledište (Burgund i Žegarac, 2014). Ovakav pristup utiče da se formiraju zavisni mladi ljudi koji nemaju poverenja u sopstvene kapacitete. To doprinosi sindromu "rotirajućih vrata", kada mladi koji nemaju veštine i resurse za samostalan život izlaze iz sistema alternativnog staranja namenjenog deci i mladima i nanovo ulaze u sistem kao korisnici sistema mentalnog zdravlja ili socijalne zaštite za odrasle (Burgund, 2017).

Osećaj identiteta, integriteta i bazične sigurnosti kod mladih na alternativnom staranju je nedovoljno izgrađen i nestabilan, što ih čini pojačano osetljivim i uplašenim od izazova koje nosi osamostaljivanje. Ova analiza jasno sugerira da je prostor za kreiranje mehanizama za uspešno osamostaljivanje u radu na životnoj priči i emotivnoj stabilnosti mladih koji napuštaju alternativno staranje.

Potrebno je razvijati mreže podrške za mlade ali i za odrasle koji se o njima staraju (hranitelje, vaspitače, srodnike) kako bi doprineli razvoju identiteta i kontinuitetu u doživljaju mladih da pripadaju određenoj sredini i određenim vrednostima (Metzger, 2008).

PREPORUKE su na osnovu dobijenih rezultata formulisane u odnosu na prakse, politike i naredna istraživanja.

Politike u oblasti alternativnog staranja:

- Potrebna je temeljna revizija politike alternativnog staranja i nova, koherentna politika deinstitucionalizacije u Srbiji. Postoji potreba za preuređivanjem sistema alternativnog staranja, potrebno je uskladiti i inovirati zakonska rešenja i propise u ovoj oblasti. Neophodno je u sistem alternativnog staranja uvesti usluge za mlade u tranziciji, kako bi se poštovao proces osamostaljivanja i obezbeđivala podrška, koja se smanjuje sa sticanjem nezavisnosti mladih.
- Potrebni su mehanizmi unapređenja kontrole i supervizije, kako bi se postojeći standardi i zakonski propisi poštovali i dosledno sprovodili.
- Potrebno je kadrovska i stručno jačanje institucija CSR, CPSU i domova za decu bez roditeljskog staranja. Sa decom na alternativnom staranju radi nedovoljan broj pomagača. Povezivanje i razmena sa nevladinim sektorom koji obezbeđuje usluge za osamostaljivanje mladih može da bude od velike pomoći.
- Mladi koji se spremaju da napuste alternativno staranje bi trebalo da budu prepoznati kao osetljiva kategorija u Zakonu o socijalnoj zaštiti. Prioritet u osposobljavanju za rad, zapošljavanju i zdravstvenoj zaštiti treba da bude deo političke akcije usmerene ka ovim mladima.
- Usvojiti jedinstvenu metodologiju za evidenciju i praćenje mladih koji se emancipuju iz Sistema, kao i evaluaciju usluga za osamostaljivanje. Trenutno se ne prikupljaju podaci o mladima koji napuštaju alternativno staranje, radi osamostaljivanja, već samo podaci o mladima koji napuštaju alternativno staranje prema razlozima, da imamo broj mladih koji se osamostaljuje. Neophodno je voditi evidenciju na državnom nivou o broju, uzrastu, polu, teritorijalnoj raspoređenosti, tipu smeštaja, uslugama koje mladi koriste, planovima emancipacije, a posebno je potrebno redefinisati način planiranja i sadržaj planova za osamostaljivanje. Ustanove za smeštaj dece bez roditeljskog staranja kao i CPSU ove podatke treba da dostavljaju Zavodu za socijalnu zaštitu, kako bi se sistematično i dosledno vodila evidencija o mladima. Praćenje mladih nakon osamostaljivanja treba da bude dostupno nakon 6 meseci a najmanje 2 godine nakon izlaska, sa podacima o zaposlenju, stanovanju i sistemima podrške koju mladi koriste, kao i o potencijalnim izazovima.
- Pravo na stalnu novčanu pomoć treba da bude jednako dostupno svim mladima na teritoriji Srbije, i da bude u službi ojačavanja kapaciteta mladih za zapošljavanje, što znači da je neophodno izmeniti ograničenje ove pomoći za mlade koji su nezaposleni, jer ih na taj način demotiviše i onemoćava u preuzimanju aktivne uloge u osamostaljivanju.

- Participacija mladih treba da bude zastupljena i u kreiranju politika za osamostaljivanje mladih iz sistema kako bi gledišta mladih doprinela da mere za osamostaljivanje budu prilagođene mladima (*tailored made*).
- Informisanje mladih o uslugama za osamostaljivanje treba da bude univerzalno pravo ovih mladih, a usluge civilnog sektora treba da budu integralni deo usluga za ove mlade, naravno pod uslovom da se licenciraju.
- S obzirom da trenutno ne postoje usluge za mlade u tranziciji koje su dostupne svim mladima, neophodno je jačati sistem podrške za mlade nakon osamostaljivanja. Primer obezbeđivanja podrške za mlade je osnivanje karijernih centara poput Centra “Jaki mladi”, koji je procenjen kao izuzetno značajan od strane mladih.

Praksa alternativnog staranja:

- Neophodno je omogućiti kontinuiranu podršku i prilagođenu edukaciju odraslima koji se staraju o mladima (koja prati njihove stvarne potrebe), kako bi u različitim razvojnim periodima bili u mogućnosti da odgovore na potrebe dece i adolescentata. Odrasli koji se staraju o mladima obuhvataju: staratelje, hranitelje, socijalne radnike, voditelje slučaja, savetnike za hraniteljstvo i vaspitače. Ovi odrasli imaju različite uloge, kao i znanja i veštine, u životu mladih koji se sremaju da napuste sistem alternativnog staranja radi osamostaljivanja. Potrebno je osmisliti takvu vrstu edukacije koja bi obezbedila potrebna znanja zasnovana na dokazima iz oblasti komunikacije sa mladima, razumevanja životnog toka, učenje participacije od ulaska u sistem, podsticanje rezilijentnosti i dr., sa različitim akterima i preciziranje uloge i odgovornosti svih.
- Potrebna je jasna podela uloga i odgovornosti između hranitelja, savetnika za hraniteljstvo i voditelja slučaja, uz odgovarajuće kanale za komunikaciju i saradnju.
- Kreirati usluge podrške porodici, što obuhvata one za podršku ostanku detetu sa roditeljima, kao i one koje podržavaju i neguju odnose roditelja i dece na alternativnom staranju, tako i one koje podržavaju reunifikaciju porodice nakon napuštanja staranja. Takođe je neophodno postojeće usluge, koje su se pokazale kao izuzetno efikasne kao što je porodični saradnik i usluge jačanja porodice koje obezbeđuju SOS Dečija sela, učiniti delom usluga sistema socijalne zaštite, kako bi se osigurala kontinuirana dostupnost.
- Značajan je kontinuiran rad na životnoj priči svih aktera uključenih u život adolescenata na alternativnom staranju
- Unapređivanje procesa praćenja i evaluacije usluga za adolescente na hraniteljstvu

- Potrebno je razviti mehanizme i programe obuke i podrške za tretiranje participacije i emancipacije, kao procesa koji počinju sa ulaskom deteta na alternativno staranje do njihovog osamostaljivanja.
- Neophodno je razviti nezavisan i operativan mehanizam za žalbe i nezavisne resurse za podršku, koji će adolescentima na alternativnom staranju omogućiti da efikasno ostvare svoja prava.
- Pružiti podršku mladima kako bi izgradili svoje mreže podrške i osećali da su u sigurnom okruženju.
- Promeniti paradigmu sistemskog sagledavanja mladih na alternativnom staranju kao isključivo ranjivih, i omogućavanje podsticanja njihovih specifičnih potencijala i snaga i pomoć u jačanju veza mladih sa njihovim okruženjem,
- Obezbediti postepeni prelaza od zaštite na staranju do samostalnosti, i
- Obezbediti kontinuiranu podrške za mlade kojima je potrebna, naročito za mlade sa problemima mentalnog zdravlja i koji se suočavaju sa kombinovanim smetnjama.

Preporuke za istraživanja bi se mogla formulisati u vidu:

- Načina istraživanja ishoda spremnosti mladih za osamostaljivanje; o ishodima napuštanja alternativnog staranja ne možemo govoriti dok su mladi još uvek na staranju;
- Kreiranja longitudinalnih studija koja bi ishode merila na istom uzorku mladih tokom perioda pripreme i nakon osamostaljivanja. Bilo bi zanimljivo da se na istom uzorku ponovi istraživanje nakon izlaska sa alternativnog staranja, a zatim i nakon perioda adaptacije od tri do pet godina. Na taj način, imali bismo najpreciznije podatke o ishodima procesa napuštanja alternativnog staranja u Srbiji.
- Razviti merenje ishoda pripremljenosti koji bi nam omogućili da sagledamo različite profile mladih koji se osamostaljuju sa alternativnog staranja.
- Razviti varijable spremnosti koji bi nam omogućili da ih sagledavamo u različitim okvirima i psiholoških i sistemsko - sredinskih činioca.
- Napraviti analizu kako mladi sagledavaju šta im predstavlja podršku, s obzirom da dosadašnji nalazi upućuju da mladi vide podrške od voditelja slučaja, sa kojima imaju najmanje kontakata, ali ne percipiraju podršku od onih (hranitelja, vaspitača) na koje su upućeni u većoj meri.

13. LITERATURA

- Ajayi, S., Quigley, M. (2006). By degrees: care leavers in higher education. In: *In Care and After: A Positive Perspective* (eds E. Chase, A. Simon and S. Jackson). Routledge, London.
- Angrist, J.D. and Krueger, A.B. (1990). *Does Compulsory School Attendance Affect Schooling and Earning*, Princeton, Industrial Relations Section, Princeton University.
- Barn, R., Andrew, L., Mantovani, N. (2005). *Life after Care: A Study of Young People from Different Ethnic Groups*. Joseph Rowntree Foundation, York.
- Biehal, N., Clayden, J., Stein, M., Wade, J. (1995). *Moving on: Young people and leaving care schemes*. HMSO, London.
- Blakemore, A. E., Low, S. A., (1994). *The High School Dropout Decision and its Wage Consequences*. *Economic Education Review*, 3, 1, 111 – 119.
- Boudett K. P., Murnane R. J., Willett J. B. (2002). 'Second-chance' Strategies for Women who Drop Out of School, *Monthly Labor Review*, 123, 12, 19 – 31.
- Burgund, A. (2016). Uticaj ličnih i sredinskih faktora na mlade u procesu pripreme za napuštanje alternativnog staranja. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka.
- Burgund, A. Hrnčić, J. (2018) Preparedness for emancipation of youth leaving alternative care in Serbia. *International Journal of Child, Youth and Family Studies*, 9(1):83–107 DOI: <http://dx.doi.org/10.18357/ijcyfs91201818121>
- Burgund, A., Zegarac, N. (2014). “Jel’ radiš ti u ponedeljak, pa ko će da baci kofu vode iza mene“: iskustva i gledišta mladih na smeštaju, njihovih staratelja i voditelja slučaja u Žegarac, N. (ed.) (2014.) Fakultet političkih nauka
- Card, D. (1999). The Causal Effect of Education on Earnings, u OC Ashenfelter and D Card (eds), *Handbook of Labour Economics*, 3a, Elsevier, Amsterdam
- Chase, E., Knight, A. (2006). Is early parenthood such a bad thing? U: *In Care and After: A Positive Perspective* (eds E. Chase, A. Simon & S. Jackson). Routledge, London.
- Department of Human Services (2003). *Regulation of health profession in Victoria*. Victorian department of Human Services, Melbourne.
- Dixon, J., Stein, M. (2005). *Leaving Care: Throughcare and Aftercare in Scotland*. Jessica Kingsley, London.
- Fergusson, D. M., Horwood, L. J., Woodward, L. J. (2001). Unemployment and Psychosocial Adjustment in Young Adults: Causation or Selection? *Social Science and Medicine*, 53, 305 – 320.
- Gorby, S., McCoy, S., Watson, D. (2005). *2004 Annual School Leavers’ Survey of 2002/3 Leavers - ESRI Report for the Department of Education and Science National Economic and Social Council*. The Developmental Welfare State. Report No. 113, National Economic and Social Development Office, Dublin.

- Gregg, P. (2001). The Impact of Youth Unemployment on Adult Unemployment in the NCDS. *The Economic Journal*, 111, F626 – F653.
- Helfter C. (2014). *La transition à l'âge adulte après une mesure de protection Journée d'étude internationale*. Musée social-Cédiias, Politiques sociales et familiales Synthèses et statistiques
- Hill, M. (1999). What's the problem? Who can help? The perspectives of children and young people on their well-being and on helping professionals. *Journal of Social Work Practice*, 13, 2, 135 – 145.
- Hobcraft, J. (1998). *Intergenerational and Life-course Transmission of Social Exclusion: Influences of Childhood Poverty, Family Disruption and Contact with the Police*. Case Paper 15. London School of Economics, London
- Hobcraft, J., Kiernan, K. (1999). *Childhood Poverty, Early Motherhood and Adult Social Exclusion*. Case Paper 28. London School of Economics, London.
- Horrocks, I. (2002). Systematic review of whether nurse practitioners working in primary care can provide equivalent care to doctors. *National library of medicine*, 7341, 819 – 23. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11934775>
- Izveštaj o radu centara za socijalni rad za (2018). godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu
Deca u sistemu socijalne zaštite(2018); Republički zavod za socijalnu zaštitu
Izveštaju o radu centara za porodični smeštaj i usvojenje(2018); Republički zavod za socijalnu zaštitu
- Izveštaj o radu ustanova za smeštaj dece i mladih za (2013,2018). godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu
- Izveštaj o radu za 2018. godinu, Gradski centar za socijalni rad u Beogradu
- Jackson, S., Ajayi, S., Quigley, M. (2003). *By Degrees: The First Year, from Care to University*. The Frank Buttle Trust, London.
- Janlert, U., Hammarstrom, A. (1992). Alcohol Consumption among Unemployed Youths: Results from a Prospective Study, *British Journal of Addiction*, 87, 703 – 714.
- Knorth, E.J., Metselaar, J., Josias, H.J., Konijn, C., Noom, M.J. and Van Yperen, T.A. (2003). Indications for treatment in child and youth care: Results from two complementary studies. *International Journal of Child and Family Welfare*, 6, 4, 167 – 184.
- Maddux, J.E. (2002). Self-Efficacy: The Power of Believing You Can. In: Snyder, C. R., Lopez, S. J. (Eds.). *Handbook of Positive Psychology*. Oxford University Press, New York, 277 – 287.
- Majstorović, S. (2009). *Potrebe mladih koji napuštaju socijalnu zaštitu*. GCSR, Beograd.
- Marsh, P., Peel, M. (1999). *Leaving Care in Partnership: Family Involvement with Care Leavers*. The Stationery Office, London
- Maunders, D., Liddell, M., Liddell, M., Green, S. (1999). *Young people leaving care and protection*. National Youth Affairs Research Scheme, Hobart.
- Milanović, M., Žegarac, N. (2014). Rezultati analize podataka iz baze Ministarstva rada i socijalne politike. U: *U lavirintu socijalne zaštite: pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju*. (ur. Žegarac, N.) Fakultet političkih nauka i UNICEF, Beograd.

Miloradović S., Jović S., *Pilotiranje usluge "Porodični saradnik" i evaluacija rezultata pružanja usluge*
 Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2016.

Montgomery, P., Donkoh, C., Underhill, K. (2006). Independent living programs for young people leaving the care system: The state of the evidence. *Children and Youth Services Review*, 28, 12, 1435 – 1448.

Mroz, T. A., Savage, T. H. (2001). *The Long-Term Effects of Youth Unemployment*. Employment Policies Institute, Washington, DC.

Munro, E.R., Stein, M., Ward, H. (2005). Comparing how different social, political and legal frameworks support or inhibit transitions from public care to independence in Europe, Israel, Canada and the United States. *International Journal of Child and Family Welfare* ,8, 191 – 202.

Odluka o socijalnoj zaštiti Grad Beograd, "Službeni list grada Beograda" br. 55/2011,br. 42/2012, br. 82/2015, br./2016,br. 37/2016, br. 56/2016 i br. 114/2016

Pecora, P.J., Williams, J., Kessler, R.J., Downs, A.C., O'Brien,K., Hiripi, E. et al (2004). *Assessing the Effects of Foster Care: Early Results from the Casey National Alumni Study*. CaseyFamily Programs, Seattle, WA.

Pinkerton, J. (2006). Global approach to young people leaving state care. *Child and Family Social Work*, 11, 3, 191 – 198.

Pinkerton, J. (2006). Global approach to young people leaving state care. *Child and Family Social Work*, 11, 3, 191 – 198.

Porodični zakon Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 18/05čl. 113. st.3. Mere za otklanjanje nepravilnosti u vršenju poslova smeštaja dece i omladine u ustanove socijalne zaštite. Ministarstvo rada i socijalne politike, broj 560-03-619/2006-14 od 26. novembra 2006. godine, dostupno na: http://www.zavodsz.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=206&Itemid=167&lang=1250

Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite

Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima centara za socijalni rad br. 59/2008, br. 37/2010,br. 39/2011;

Priestley, M., Rabiee, P., Harris, J. (2003). Young disabled people and the ‘new arrangements’ for leaving care in England and Wales. *Children and Youth Services Review*, 25, 863 – 890.

Rabiee, P., Priestley, M., Knowles, J. (2001). *Whatever Next? Young Disabled People Leaving Care*. First Key, Leeds.

Russell, H., O'Connell, P. J. (2001). Getting a Job in Europe: The Transition from Unemployment to Work among Young People in Nine European Countries. *Work, Employment and Society*, 15, 1, 1 – 24.

Ryan, P. (1999). *The School-to-Work Transition: Issues for Further Investigation*. University of Cambridge, Cambridge.

Schwabe, M. (1996). Wer sind unsere Kunden? Wie definieren sich unsere Aufträge? Worin bestehen unsere Leistungen? Wie die Dienstleistungs-Metapher der Jugendhilfe zu neuen Einsichten verhelfen kann! *Widersprüche*, 16, 59, 11 – 29.

Serge, L., Eberle, M., Goldberg, M., Sullivan, S., Dudding, P. (2002). *Pilot Study: The Child Welfare System and Homelessness among Canadian Youth*. National Secretariat on Homelessness, Government of Canada, Ottawa. www.cecw-cepb.ca/ posećeno 8.11. 2015.

Seth-Purdie, R. (2003). Multiple Risk Exposure and Likelihood of Welfare Receipt, *Family Matters*, 57(Spring/Summer), 46 – 53.

Sinclair, I., Baker, C., Wilson, K., Gibbs, I. (2005). *Foster Children: Where They Go and How They Get On*. Jessica Kingsley, London

Strategija socijalne zaštite u Republici Srbiji za period od 2019. do 2025. godine; INICIJALNA VERZIJA, EU, IPA 2013.

Snyder, C.J., Lopez, S, J. (2007). Positive psychology: The scientific and practical explorations of human strengths. London: Sage Gecas V. Self-Agency and the Life Course. In: Mortimer, J.T., Shanahan, M.J., editors. *Handbook of the Life Course*. Springer, New York, 369 – 90.

Stein, M. (2009). Promoting resilience: messages from research, in D. Hart (ed.) *Managing Transitions from Secure Settings*, National Children's Bureau, London, 44 – 48.

[Stein, M. \(2005\). *Resilience and Young People Leaving Care: Overcoming the odds*. Joseph Rowntree Foundation, London.](#)

Stein, M., Verweijen-Slamnescu, R. (eds.) (2012). *When Care Ends: Lessons from Peer Research. Insights from Young People on Leaving Care in Albania, The Czech Republic, Finland and Poland*. SOS Children's Villages International, Innsbruck, Austria.

Strategije razvoja socijalne zaštite (2005). Vlada Republike Srbije, 6p. 55/05 i 71/05. <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/strategije/Strategija%20razvoja%20socijalne%20zaštite.pdf>, 20.11.2015.

Tweddle, A. (2005). *Youth Leaving Care: How Do They Fare? Briefing Paper. Prepared for the Modernizing Income Security for Working Age Adults (MISWAA) Project*. Laidlaw Foundation, Toronto.

Tweddle, A. (2005). *Youth Leaving Care: How Do They Fare? Briefing Paper. Prepared for the Modernizing Income Security for Working Age Adults (MISWAA) Project*. Laidlaw Foundation, Toronto.

[UN \(1989\), Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989 entry into force 2 September 1990, in accordance with article 49. <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>](#)

[UN \(2009\), Resolution adopted by the General Assembly \[on the report of the Third Committee \(A/64/434\)\] 64/142. Guidelines for the Alternative Care of Children, general assembly. \[https://www.unicef.org/protection/alternative_care_Guidelines-English.pdf\]\(https://www.unicef.org/protection/alternative_care_Guidelines-English.pdf\), posećeno 15.5.2015.](#)

Vlaović Vasiljević,D.,Kovačević,V.,Šunderić,Ž.(2017). Analiza položaja mladih u riziku i preporuke za unapređenje njihove socijalne i ekonomske inkluzije, Centar za socijalnu politiku.

- Wade, J., Dixon, J. (2006). Making a home, finding a job: investigating early housing and employment outcomes for young people leaving care. *Child and Family Social Work*, 11, 199 – 208.
- Williams, N. R., Lindsey, E. W., Kurtz, P. D., Jarvis, S. (2001). From trauma to resilience: lessons from former runaway and homeless youth. *Journal of Youth Studies*, 4, 233 – 253.
- Winefield, A. H., Tiggeman, M., Winefield, H.R. (1991). The Psychological Impact of Unemployment and Unsatisfactory Employment in Young Men and Women: Longitudinal and Cross-sectional Data. *British Journal of Psychology*, 82, 473 – 486.
- Woodward, L. J., Fergusson, D. M. (2000). Childhood Peer Relationships Problems and Later Risks of Educational Under-achievement and Unemployment. *Journal of Child Psychiatry*, 41, 2, 191 – 201
- Wright, B. R. E., Caspi, A., Moffit, T. E., Silva, P. (1998). Factors Associated with Doubled-Up Housing - a Common Precursor to Homelessness. *Social Service Review*, 3, 92 – 111.
- Zakon o socijalnoj zaštiti (2011), RS. <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/Zakon%20o%20socijalnoj%20zastiti.pdf>, posećeno 1.09.2018
- Žegarac i sar.(2018). ADVANCING THE WELLBEING OF ADOLESCENTS IN FOSTER CARE: From Action-oriented research to better policies and practices Research Report, Unicef Srbija
- Žegarac, N i sar. (2014). U lavirintu socijalne zaštite: pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju. Fakultet političkih nauka i UNICEF, Beograd.